

ELŐSZÓ

Kárpátalja történetében kevés olyan sorsfordító év van, mint az első világháború évei. Mind történelmi, mind pedig földrajzi tekintetben a háborút lezáró békek eredményeképpen született meg e terület. E világegés gazdasági és politikai fölfordulást eredményezett egész Európában, így szülőföldünkön is. Kárpátalja akkori birtokosa, az Osztrák-Magyar Monarchia a harcok során mindent megtett annak érdekében, hogy e vidéket továbbra is magáénak tudhassa. A háború legkorszerűbb fegyverei között ezért a propagandát is felvonultatta célja elérése végett. A propaganda félelmetes fegyvernek bizonyult, amely sok esetben képes volt befolyásolni az első világháború kimenetelét, majd pedig eldönteni azt (az első világháborús angol propaganda sikere volt az USA bevonása a háborúba), egyes történészek állítása szerint.

E munka első célja az, hogy bemutassa az Osztrák-Magyar Monarchia sajtóban alkalmazott, mindenre kiterjedő propaganda-tevékenységét vidékünkön az 1914-1915-ös évek folyamán. Vidékünk története ebből a szempontból még feltáratlan, így jelen munka hiánypótló jelentőséggel is bír. Szerettem volna még azt is megtudni, hogyan használta a Monarchia a propagandát, és ezzel kapcsolatban milyen következtetéseket lehet levonni a háború első két évében.

E munka másik célja a propaganda civil lakosságot megcélzó részének feltárása. Kárpátalja szülőtte vagyok, üknagyapám, Jasku Sándor pedig az első világháború harcaiban, az osztrák-magyar hadsereg kötelékében hunyt el, ezért kötelességnek érzem e téma kutatását.

A sajtó elemzése alapján próbálom bemutatni azt a képet, amelyet a Monarchia a könnyes szemű anyák és hitvesek előtt próbált megjeleníteni, amikor azok reménykedve lapozták a folyóiratokat, hogy valamilyen információt szerezzenek harcoló hitveseikről és fiaikról. A központi hatalmak által felügyelt sajtóban a propaganda azonban sok esetben hazudott ezeknek a reményvesztett anyáknak, még inkább fokozva ezáltal bánatukat. Az elkészült munkát a front mindkét oldalán harcolt hősök, illetve az egykor, otthonukban hitveseikért vagy fiaikért aggódó anyák és feleségek emléke előtti tiszteletadásnak szánom.

Kosztó Gyula

1. A FOLYÓIRATOK JELLEMZŐI, SZERKESZTŐIK

A sajtó a propaganda-tevékenység legfontosabb részét képezi, hiszen az a szellemi élet szerves része. Heti rendszerességgel szolgált eszközül az első világháború éveiben a szemfényvesztések és hazugságok közlésének. Hogy mi az, ami megjelenik és mi az, ami elhallgatásra kerül egy sajtótermék működése során? Ezt két tényező határozza meg: az aktuális központi hatalom érdeke és a szerkesztő személyisége. Ennek fényében fogja az adott újság a hírt közölni vagy elhallgatni. Esetünkben a központi hatalom érdeke a dominánsabb tényező. Hisz a Tisza-kormány már 1912-ben elfogadta a LXIII. tc.-et (az ún. Kivételes törvény), amely egyebek mellett előírta az előzetes sajtócenzúrát is.¹ A kárpátaljai folyóiratok között is akadt olyan (a Bereg), amely az Osztrák-Magyar Monarchia ügyészségének előzetes cenzúrája mellett működhetett csak.² A kivételes törvényeket fokozatosan bővítették, 1916-ban pedig elrendelték, hogy a törvények bármelyikének – köztük a cenzúra mellőzésének – megsértése börtönbüntetést von maga után. Tehát teljes körű központi ellenőrzés alatt állt a korabeli kárpátaljai sajtó.

A megjelent cikkek típusára kisebb hatással volt a szerkesztő személyisége. Tekintsük át néhány kiemelkedő szerkesztő életét és kötődését az adott sajtótermékhez.

Az Ung- hetilap és az Ungvári Közlöny. Az Ung orgánum egy politikai-s vegyes tartalmú hetilap. Felelős szerkesztője és kiadója Bánóczy Ferenc. Bánóczy Ferenc 1831-ben született. Az 1848-49-es szabadságharc honvédhadnagya, lapszerkesztő. Tizenhét éves korában lett honvéd, nemsokára hadnagyi rangot kapott. A hadjáratok viszontagságai nagyon megviselték: egy éjjeli óralláskor lábai lefagytak, ennek következményeit élete végéig viselte. 1861-ben a kassai járásban esküdtnek választották. Ebben az évben megalapította a Felvidék c. lapot. 1864-ben Kassára költözött, 1867-től Ung megyei tisztviselő lett, itt szerkesztette tovább az újságot. 1868-tól a Felvidék Ungvár címen jelent meg. Szoros kapcsolatban állt Mészáros Károllyal, a szabadságharc

1 KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, 1996-2000, 26. old.

2 BEREK, 1914.

„historigraphusával”. 1872-től Ung megye főjegyzője. Ungváron te-
mették el, a Kálvárián.³ Az újság minden csütörtökön megjelent. Ezen
a hetilapon belül nagy általánossággal elmondható, hogy a munkám-
hoz vonatkozó részek a címlapon jelentek meg. A kulcsszavak ki
voltak emelve, és ezek jócskán megkönnyítették munkámat. Az újság
átlagosan 8 oldalas terjedelemben jelent meg.

Az *Ungvári Közlöny* egy vegyes tartalmú hetilap, amely 1878-tól je-
lent meg – szintén csütörtökönként –, egészen 1915. augusztus 15-ig,
amikor is már napilapként látott napvilágot. Kiadóhivatala Ungváron
helyezkedett el a Széchenyi-tér 33. szám alatt (Kreisler-nyomda).
Szerkesztői: Dr. Reizman Henrik, Lévai Mór, Jovanovik János.

Dr. Reizman Henrik Ungváron született 1876-ban. Jogi doktor, ügy-
véd. A gimnáziumot Ungváron, jogi tanulmányait Budapesten végezte.
1900-ban ügyvédi oklevelet szerzett és szülővárosában telepedett le, s
gyakorló ügyvédként tevékenykedett. Henry álnév alatt költeményeket,
elbeszéléseket, cikkeket jelentetett meg a fővárosi és az ungvári lapok-
ban. Az Ungvári Közlöny szerkesztője is volt. Piros szegfű címen egy-
felvonásos vígjátékát előadták Ungváron, Beregszászban és másutt is.⁴

A *Bereg* hetilap egy társadalmi és megyei érdekű hetilap volt.
Beregvármegyei Gazdasági és a magyar közművelődési egyesületek
hivatalos közlönye. Szerkesztősége és kiadóhivatala: Beregszász, Ár-
pád-utca 14. szám. Ez a sajtótermék 1874-től jelenik meg, én főleg
az 1914-1915-ös évfolyamot vizsgáltam meg. Egy szám átlagterje-
delme négy oldal. Szerkesztői: Janka Sándor, Matavovszky Béla, dr.
Belényesy András, Kóródy Zoltán, Radics Mihály.

Janka Sándor (Beregsom, 1847. március 16.) az állami polgári
iskola tanára, református lelkész, lapszerkesztő. Iskoláit Sáros-
patakon végezte. Fiatal korától érdekelte az irodalom, az Erdélyi
önképzőkör és az ifjúsági olvasóegylet elnöke volt. Több pályá-
zaton is díjat nyert. 1869-ben a Beregszászi ref. gimnázium taná-
ra lett, majd az állami reáliskolában tanított magyar, latin és né-
met nyelvet. Elnöke volt a Beregmegyei Irodalom- és Műpártoló
Egyesületnek, választmányi tagja a Beregmegyei Közművelődési

Egyesületnek és a Beregmegyei Kaszinónak. 1870-ben papi vizs-
gát tett. 1874-ben ő indította útjára a megye kulturális életében
hosszú ideig jelentős szerepet játszó *Bereg* című vegyes tartalmú
lapot, amelynek 1875-1876 és 1879-1890 között, majd 1895-től
háromszor is szerkesztője lett.⁵

Kóródy Zoltán banktisztviselő, Kóródy Sándor fia. Iskoláit Bereg-
szászban, felsőfokú tanulmányait a debreceni kereskedelmi akadémi-
án végezte. 1891-ben szerzett diplomát. Beregszászban helyezkedett
el banktisztviselőként. Emellett 1893-tól 1894 decemberéig a *Bereg*
című hírlapot szerkesztette. A Beregszászi Irodalom- és Műpártoló
Egyesület irodalmi szakosztályának titkára, a *Pesti Napló* állandó le-
velezője volt. 1894-ben a széplaki takarékpénztár főkönyvelője, 1893-
ban a mezőkaszonyi népbank részvénytársaság ügyvezetője lett. Első
hosszabb elbeszélése, *A Tisza leánya* a Debrecen című lapban jelent
meg, amelynek egy ideig munkatársa volt.⁶

A *Munkácsi Hírlap* 1903 óta megjelenő, magát független politikai
hírlapnak nevező sajtótermék. Munkácson jelent meg Dr. Freidmann
Menyhért szerkesztése alatt. Kutatásaim során rendelkezésemre mind-
össze két szám állt. Ez a két szám 1914 augusztusában jelent meg, a
háború közepén, és rögtön feltűnt, hogy nem közöl egy hadi jellegű
cikket sem. 1915-re vonatkozólag sajnos egyetlen szám sem állt ren-
delkezésemre. A lap terjedelme 5 és 10 oldal között változott.

A *Munkács* 1881-től jelent meg Munkácson. Egy politikai és társadal-
mi hetilapról van szó, melynek szerkesztője Dr. Tárczy Károly. Mun-
kám folyamán mindössze három szám állt rendelkezésemre. A lap ter-
jedelme átlagosan 4 oldal volt.

A *Máramaros* 1864-től jelent meg Nagyszőlösön. Politikai és közmű-
velődési hetilapként hirdette magát. Átlagos terjedelme 4 oldal. Szer-
kesztője Dr. Pap Tibor volt. Ennek a sajtóterméknek egy olyan száma
sem állt rendelkezésemre, amelyik az 1914-es vagy az 1915-ös évben
jelent volna meg.

3 KERESZTYÉN BALÁZS, 2001, 18. old.

4 KERESZTYÉN BALÁZS, 2001, 231 old.

5 KERESZTYÉN BALÁZS, 2001, 121. old.

6 KERESZTYÉN BALÁZS, 2001, 142. old.

2. AZ 1914-1915-ÖS ÉVEK HADI ESEMÉNYEI

*„Úgy kell háboríznunk, ahogy muszáj,
nem úgy, ahogy szeretnénk!”
(Lord Kitchener)*

Az első nagy világháború fölforgatta Európát, kiszélesedése után pedig csaknem az egész világot. Harci események sora bontakozott ki néhány nap lefoglalása alatt. Az egymásnak feszülő hatalmak felgyülemlett agresszivitása zúdult rá a világra. Számos csatát vívtak meg egymással a győzelem elérése céljából. A csaták kimenetele nagy jelentőséggel bírt a következő ütközetekre nézve. A korabeli sajtó által közölt hadiesemények megítéléséhez elengedhetetlen, hogy részletesebben áttekintsük az első világháború főbb hadszíntereinek 1914-1915-ben végbement eseményeit.

Több történész az első világháború kezdetét az 1914. június 28-án elkövetett sarajevói merénylettől számítja. Pedig a hadi események egy hónappal később kezdődtek meg. A merénylet nem volt más, mint egy remek alkalom arra, hogy az Osztrák-Monarchia felszámolja Szerbia létezésével együtt a megmaradt orosz jelenlétet is Európában.

Bécsben és Budapesten megdöbbenéssel fogadták a véres tragédiát. Főfokozódott a szerbellenes hangulat. A merényletet követő első napokban Ferenc József állásfoglalása sem volt egyértelmű. Tudta, a Monarchia Berlin jóváhagyása nélkül nem képes arra, hogy saját erőből részt vegyen egy háborúban. Tartott attól, hogy a Monarchia és Szerbia háborújába idegen országok is belekeveredhetnek. A legharciasabb álláspontot Ferenc József vezérkari főnöke, Conrad von Hötzendorf képviselte. Szerinte ez az utolsó alkalom arra, hogy fellépjenek Szerbia ellen. Presztízskérdése volt ez a Monarchiának, hiszen ha a birodalom nem tud erélyesen fellépni, akkor a birodalom felbomlási folyamatait sem tudja feltartóztatni.⁷ Az erély prezentálására pedig kétségtelen, hogy az egyik legjobb felület a sajtó.

A merénylet utáni napokban úgy döntöttek, hogy kikérik Berlin véleményét. Ez meg is történt, és II. Vilmos július 5-én közölte a Monarchia Berlini nagykövetével: Ausztria-Magyarország még egy komoly európai háború

⁷ NÉMETH ISTVÁN, 2005, 18. old.

esetén is számolhat Németország teljes támogatásával. Helmuth Moltke német vezérkari főnök 1914-ben kijelentette, hogy az erőviszonyok egyelőre kedveznek Németország számára. Úgy vélte, először nyugatot kell térdre kényszeríteni, addig pedig a Monarchia képes feltartóztatni a lassan mozgósító Orosz Birodalmat. Az 1914. július első napjaiban megszületett német döntés értelmében aligha adódik ennél előnyösebb helyzet a Franciaország és Oroszország ellen irányuló, egyidejűleg megvívandó háborúra.

Miután a bécsi politikában a Szerbia elleni harcias fellépés vált dominánssá, 1914. július 23-án átadták a szerb kormánynak szóló jegyzéket, amelyre 48 órán belül választ vártak. Az ultimátum két pontban (5. és 6.) Szerbia szuverenitását is érintette. Az 5. pont értelmében, a merénylet miatti nyomozásban el kellett volna fogadni a császári és királyi közegek közreműködését, az Osztrák-Magyar Monarchia ellen irányuló fölforgató mozgalom elnyomásában. A 6. pont pedig bírósági vizsgálatra kötelezte a szerb kormányt, és a vizsgálóbírók kinevezését a császári és királyi közegeknek kellett véghezvinni. A határidőre elkészített szerb válasz engedékeny volt, azonban az 5. és 6. pontokat nem teljesítette. A Monarchia viszont éppen erre fektette a hangsúlyt. A szerb választ ezért Bécs elégedetlennek minősítette, s miután megszakította diplomáciai kapcsolatát Szerbiával, július 28-án elküldte a hadüzenetet is.⁸

1914. július utolsó napjaiban a négy nagyhatalom (Németország, Oroszország, Franciaország és az Osztrák-Magyar Monarchia) tudatosan vállalta az európai háborút. A hadüzenetek után a harcot a Schlieffen-terv értelmében Franciaország ellen kellett megkezdeni, keleten pedig késleltetni. Arra hivatkozva, hogy francia repülőek és katonák megsértették Németország határát, s eközben Belgiumon repültek keresztül, a német kormány augusztus 2-án hadat üzent Franciaországnak. Miután Belgium nem engedélyezte a német haderő átvonulását, ezért Németország augusztus 4-én átlépte annak határát.

Az öt európai nagyhatalom katonai összecsapása három fronton (nyugati, keleti, déli) bontakozott ki (1. függelék). Az egyik oldalon a központi hatalmak (Németország, Osztrák-Magyar Monarchia), a másik oldalon az antanthatalmak (Franciaország, Nagy-Britannia, Oroszország) és szövetségeseik álltak.

⁸ NÉMETH ISTVÁN, 2005, 20. old.

Most pedig tekintsük át a fontosabb frontokat, ahol az Osztrák-Magyar Monarchia hadi cselekményt fejtett ki 1914-ben.

Az Osztrák-Magyar Monarchia hadászati elképzelése is a támadás elvén alapult. A szerb fronton védekezésre kellett volna berendezkednie, Oroszország ellen pedig támadásra indulnia. Conrad von Hötzendorf azonban módosított a tervén. Úgy vélte, mielőtt az Oroszország elleni támadást elindítaná, gyors lerohanással végezhet Szerbiával.⁹

A hadüzenetet követően az osztrák-magyar seregek augusztus 12-én rátámadtak Szerbiára. A fő erők Bosznia felől törtek be, egy másik hadoszlop a Száván kelt át. A Szerbek felkészülten várták a támadást, s bár számukat tekintve kevesebben voltak, hamar ellentámadásba lendültek. Mivel a Monarchia az orosz fronton is nehézségekkel küszködött és erőit nem tudta megnövelni, így a szerb nyomásnak nem tudott ellenállni. Az osztrák-magyar csapatokat 11 nap elteltével kiinduló állásaikba szorították vissza.¹⁰

A csatavesztésnek több hátrányos következménye is lett. Az egyik legfontosabb: Bulgária elhalasztotta szándékát, miszerint csatlakozik a központi hatalmakhoz, valamint - ami még fontosabb -, a szerbek harcászati önbizalma igencsak megnőtt.¹¹

Kétheti felkészülés után kezdődött a második offenzíva, ugyanazon irányokból. De a behatolókra másodsor is ugyanaz a sors várt – előretörés után (a szerbek kiűzése Boszniából)¹² – gyors hátrálás. Mindössze két hidfőállást sikerült megtartani a Szávánál, illetve a Dunánál. Innen indult a harmadik támadó hadművelet 1914. novemberében, ami legalább átmeneti sikereket hozott. Ugyanis november 29-én elesett Belgrád. Végül azonban megisméltődött az első offenzíva kudarca, a szerb ellencsapást az osztrák-magyar sereg képtelen volt feltartóztatni és december 15-ére kiűrtették az addig elfoglalt összes szerb területet.¹³

Az 1914-es évet a Monarchia a déli harctéren kudarccal zárta, mivel a csapatok a szeptember elejétől november végéig tartó hadjárat alatt rossz időjárásban, élelemhiányban egyszerűen kimerültek. Létszámuk

9 NÉMETH ISTVÁN, 2005, 27. old.

10 PALOTÁS EMIL, 2003, 70. old.

11 JULIER FERENC, 1933.

12 JULIER FERENC, 1933.

13 PALOTÁS EMIL, 2003, 70. old.

és harci kedvük csökkent. Az Osztrák-Magyar Monarchia tekintélye a Balkánon mélyre zuhant, valamint Bulgáriának még inkább elment a kedve a központi hatalmakhoz való csatlakozástól. A sok negatív eredmény mellett elkönnyvelhetett a Monarchia egy kisebb sikert is. Mégpedig azt, hogy saját csapatai kivéreztetése mellett igen nagy veszteségeket szerzett a szerb hadseregnek. Olyanokat, amelyeket már nem is tudtak azok kiheverni, és ez lett az alapja az 1915-ös osztrák-magyar sikereknek a déli harctéren.¹⁴

A világháború menetét befolyásoló sorsdöntő ütközetekre a keleti fronton került sor. A németek szövetségességüknek, csupán a 8. hadsereget vezényelte a segítségére, azzal a nem titkolt céllal, hogy megzavarja és késleltesse az orosz mozgósítást mindaddig, amíg a franciák nem kapitulálnak. Az oroszok gyors mozgósítása, valamint kelet-poroszországi, ill. galíciai betörése azonban felborította a tervet, de a Paul von Hindenburg parancsnoksága alatt álló 8. német hadseregnek sikerült megállítania előretörésüket, majd augusztus 28-30-án a tannenbergi csatában megsemmisítették a 2. orosz hadsereget, szeptember 6-15-én pedig a Mazuri-tavaknál mértek érzékeny vereséget az 1. orosz hadseregére. Nem alakultak ilyen sikeresen a galíciai hadműveletek a Monarchiára nézve. A Monarchia 1., 3., és 4., valamint a szerbiai frontról ideszállított 2. hadseregének augusztus 23-a és szeptember 11-e közti hadjárata a kezdeti sikerek után elakadt, majd hatalmas veszteségekkel ért véget, hátrahagyva a Przemysl erődjében lévő 120 ezer katonát. Miközben Szerbiában is hadat viselt a Monarchia, az oroszok 1914 októberében újabb nagy erejű támadást indítottak Varsó térségéből Berlin, majd Krakkó ellen. A német és osztrák-magyar egységek novemberben megállították az előrenyomulást, de ehhez a Monarchiának a Kárpátokból kellett csapatokat elvonnia, amit az oroszok ki is használtak, s november végén az uzsoki szoroson át benyomultak Magyarország területére. Támadásukat azonban december elején Limanovónál és az Északkeleti-Kárpátokban hősi harcok árán sikerült megállítani, majd kiszorították őket Magyarország területéről. Ezt követően a bécsi hadvezetés kieröltetett egy ellentámadást, de az 1915 januárjának végétől 1915 áprilisáig tartó kárpáti csata ismét vereséggel végződött.¹⁵

14 JULIER FERENC, 1933.

15 SALAMON KONRÁD, 2006, 1003-1004. old.

A német hadvezetés a Schlieffen-tervnek megfelelően augusztus 4-én 1 millió 600 ezer katonával (1-7. hadsereg) indított támadást Belgiumon át Párizs elfoglalására, hogy ezzel kényszerítse ki a francia fegyverletételt. Az átkelő német hadsereg (1-5. hadsereg) augusztus 20-án elérte a francia határt, szeptember 3-án pedig már a Marne folyót, alig 20 km-re közelítette meg a fővárost. A franciák tudtak a német támadási tervről, de saját haditervük alapján úgy gondolták, hogy mielőtt a németek Belgiumon át érik a francia határt, az Ardenneknben oldalba támadják őket. Ugyanakkor támadást indítottak a németek ellen Lotaringiában is, előretörve egészen a Rajnáig, Franciaország vágyott határáig. Az augusztus 14-én indított francia támadásokat azonban visszaverte a 6. és 7. német hadsereg, hatalmas veszteségeket okozva a franciáknak. Ennek az lett az eredménye, hogy a francia hadvezetés megmaradt katonáit Párizs védelmére vonta össze, s így a szeptember 5-e és 10-e közti véres marne-i csatában sikerült megállítani és némi visszahúzódnásra kényszeríteni a németeket. Ezzel összeomlott mind a francia, mind pedig a német hadigépezet, mely Párizs, illetve a Rajna-vidék gyors elfoglalását tűzte ki céljául.

A marne-i csata után mind a német, mind az antant haderő északi átkaroló hadműveletekkel próbálkozott, s ezzel elkezdődött a „versenyfutás a tengerhez”. A németek ugyan 1914 októberében Ypres-nél súlyos vereséget mértek a brit expedíciós erőkre, de ez a bekerítő hadműveletük nem sikerült. Ezt követően a szemben álló csapatok beásták magukat, és így a nyugati fronton kialakult az állóháború, azaz fedezékekből, lövészárkokból lötték egymást.¹⁶

1914 végére nyilvánvaló lett, hogy „az őszi lombhullásig” tartó háborúra vonatkozó német villámháborús számítások megbuktak. Hosszadalmas, kimerítő háború kezdődött. Tetézte a bajt az is, hogy a hadban álló országok gazdasága nem volt felkészülve ilyen új feltételek közötti hadviselésre. Az 1914. évi súlyos véráldozatokat követelő hadműveletek mind a csapatokat, mind pedig az országok gazdaságát egyaránt kimerítette. Hiányok mutatkoztak a fegyverzet és a lőszerellátás terén. A hadiipar nem győzött lépést tartani a hadászati szükségletekkel. Különösen jól megfigyelhető volt ez az orosz hadseregben. A német hadvezetés 1914

végén új irányt szabott haditervében, mégpedig a hadműveletek súlypontját a továbbiakban keletre kívánta áttenni. Ennek az volt célja, hogy mihamarabb szétzúzza és a háborúból való kilépésre kényszerítse az egyre nagyobb hadászati problémákkal küzdő Oroszországot.¹⁷

1914 végére minden fél előtt világossá vált, hogy az eredeti hadászati terveket nem érvényesíthetik: a Schlieffen-terv értelmét veszítette, a francia támadó hadműveletek az emberveszteségeken túl más eredményt nem produkáltak, a kelet-porosországi orosz hadműveletek megakadtak, a Monarchia pedig sikertelenül küzdött a nála jóval kisebb Szerbiával.

1915-ben a támadók új fegyvereket vetettek be – gáz, repülő – de mivel a védők is alkalmazták ezeket, így nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Egyedül a Monarchiának volt kedvezőtlen a katonai mérlege. Gyengébb ellenfelével, a szerbekkel sem bírt, ráadásul Galíciában olyan katasztrofális kudarckok érték, amelyek aláásták a soknemzetiségű hadsereg amúgy is közepes harci morálját. Az 1915-ös esztendő terveit az állóháború mozgóvá változtatásának igénye, az el-lenség gyenge pontjainak megkeresése határozta meg.¹⁸

A német hadsereg 1915-ben a nyugati fronton védelemre rendezkedett be. Ezzel szemben keleten megpróbálta a Monarchiát kimenekíteni szorult helyzetéből. Március 22-én kapitulált Przemysl védelme, a 120 ezer fős osztrák-magyar sereg. Május 2-án az egyesített német-osztrák-magyar csapatok Gorlicénél váratlan támadással átszakították az orosz frontot. Az oroszok feladták Galíciát (Lemberget az oroszok június 22-én adták fel), majd hamarosan kiűrtették Lengyelországot. Szeptemberre a frontvonal a tavasztól ötszáz kilométerre, keletre állapodott meg, s bár az oroszoknak egy évig nem futott nagyobb ellentámadásra, nem kértek békét.¹⁹ Az orosz hadsereg kudarcát nagymértékben a fegyver- és lőszerellátási nehézségek eredményezték. A keleti front válságos helyzetére és a franciaországi pott-helyzetre való tekintettel az angol admirális első lordja (Winston Churchill és Lloyd George), hogy elkerüljék a nyugati front összeomlását, egy mellékhadszíntéren próbálkozott a siker elérésével. Február végén az angol flotta egységei megkezdték a Dardanellák bombázását, majd márciusban a tengeren a térségbe szállított – elsősorban gyarmati, pl. ausztrál – csapatok partra szálltak Gallipolinál. Ez azzal kecsegtetett, hogy a törökök kilépnek

16 SALAMON KONRÁD, 2006, 1003-1004. old.

17 A.A. GUBER, 1965, 505. old.

18 HERBER, MARTOS, MOSS, TISZA, 6. kötet, 1997, 9. old.

19 Uo. 10. old.

a háborúból. A várt siker azonban elmaradt, a partra szállt egységek a rossz szervezés és Sir John Hamilton erélytelen hadvezetése miatt megrekedtek a gallipoli-i sziklák alatt, ahol 1916 elején állóháború alakult ki.²⁰

A britek a nyugati fronton is fokozták erőfeszítésüket. Flandriában, Yperm térségében több támadást is indítottak, ám mindegyik kudarcba fulladt. A németek itt használtak először harci gázt.²¹ A francia hadvezetés azonban nem adta fel: megpróbálta Olaszországot a saját oldalára felsorakoztatni. A londoni titkos szerződésben az antant által neki ígért Triesztért, Tirolért, Észak-Dalmácia és Kis-Ázsia egy részéért cserébe az olasz kormány hajlandó volt hadat üzeni az Osztrák-Magyar Monarchiának. Az olasz hadseregnek az Alpok irányában kellett támadnia, s 11 sikertelen Isonzó-menti csata bizonyította ennek lehetetlenségét. A Monarchia katonai vezetésének győzelembe vetett bizalmát viszont jelentősen erősítették az olaszok elleni győzelmek. Az olaszok sikertelen erőfeszítései a franciákat sem hagyták hidegen. 1915 őszére „végső” támadást készítettek elő Champagne-ban. A szeptemberi angol-francia offenzíva 250 ezer halottal eredményezett, semmi mást.²² A legbefolyásosabb német tábornokok – Hindenburg és Ludendorff – támadást sürgettek. Ők ugyanis a sikeres védekezésből azt a helytelen következtetést vonták le, hogy az antant gyengül, így itt az alkalom annak megtörésére. A szeptemberi sikertelen antantoffenzíva után felszabadult német erők egy részét Falkenhayn képes volt átcsoportosítani a Balkánra. Ferdinánd bolgár király Macedóniáért cserébe országát a központi hatalmak oldalán sorakoztatta fel, ezzel el is döntve a kis Szerbia sorsát. Októberben ugyan partra szállt Szalonikiben az antant expedíciós serege, hogy Szerbiát megsegítse, de az a görög városban megrekedt. A Monarchia csapatai előzönlöttek Szerbiát, közben a bolgárok feltartóztatták az antant seregeit. A szerb hadsereg így összeomlott és Korfu szigetére menekült.²³

Az év végére a harcok elcsitulása után a központi hatalmak elégedetten állapíthatták meg, hogy az 1915-ös esztendő nekik kedvezett (2. függelék). Az antantnak ugyanakkor be kellett ismernie: mellékhadszíntereken indított támadásai nem tehermentesítették a nyugati frontot, így akár tetszett, akár nem, a döntő ütközeteket Franciaországnak kellett megvívnia.

20 Uo. 10. old.

21 A. A. GUBER, 1965, 507. old.

22 Uo. 508. old.

23 HERBER, MARTOS, MOSS, TISZA, 6. kötet, 1997, 10. old.

3. AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA 1914-BEN KÖZÖLT PROPAGANDATUDÓSÍTÁSAI A KORABELI KÁRPÁTALJAI MAGYAR SAJTÓBAN

*„A propaganda
a saját igazságát elvitathatatlanak tartja,
az őszinte bírálat létjogosultságát tagadja,
és az érdembeli vitához vezető utat elzárja.”
(Kaslik Péter)*

Az Osztrák-Magyar Monarchia nagy lendülettel fogott bele az első világháborúba. Ellentmondást nem tűrő módon kezdett bele abba, amit propagandájával „jogosnak”, „igazságosnak” hirdetett meg. Kárpátalján a sajtó teljes mértékben függött az Osztrák-Magyar Monarchia hadi-sajtószolgálatától. Ennek engedélye, illetve a királyi ügyészség előzetes cenzúrája nélkül nem adhatott ki egy lap sem hadi információkat. Így a sajtótermékek az erős központi hatalom ellenőrzése alatt álltak. A hadi események megjelenése a sajtóban hatalmas jelentőséggel bírt. Formálta és alakította a lakosság biztonságérzetét. A Monarchiának ebben a témában óvatosnak kellett lennie, hisz az országot belső ellentétek osztották meg. Ezek az ellentétek instabil társadalmi helyzetet teremtettek, és egy rémhír okozta ijedség a lakosság körében könnyen lázadást is előidézhetett volna, ami – háborús helyzetben – a birodalom halálos ítéletével lett volna egyenlő. A publikálásra alkalmas hadiesemények kiválogatása ezért gondos propagandagépezetet igényelt.

A harci eseményekkel egy időben, amikor a Monarchia „diadalokat” könyvelhetett el a frontokon, a korabeli kárpátaljai magyar sajtóban közölt hadi cikkek száma is magasnak mondható. A legtöbb hadi eseményt bemutató cikket az augusztusi hónapban találtam (20 db). Ez az 1914-es évben általam felkutatott hadi eseményeket bemutató cikkek 50%-a. Vessünk egy pillantást 1914 augusztusának hadi eseményeire: jól láthatjuk, hogy a Monarchia e hónapban több sikert is elért (Lublinig tör előre a galíciai front balszágyán, kezdetbeli sikeres támadások a szerbek ellen). A háború elején tett könnyelmű kijelentéseinek valóra válását egyre közelibbnek érezték a birodalom vezetői és propagandistái. Ugyanakkor nagyon sok olyan

cikket is közölt a korabeli kárpátaljai sajtó 1914 augusztusában, amelyek manipulálva voltak. Kihagytak információkat vagy éppenséggel hamisakat publikáltak. Joggal merül fel a kérdés, hogy a győzelmek mellett miért kellett hazudni a sajtóban? A választ akkor kapjuk meg, ha ismét a történelmi eseményeket tekintjük át. A Monarchia augusztus-szeptember fordulóján élte át első vereségeit (a szerbek elleni vereség aug. 23.; a galíciai vereség szept. 11.), amelyeket sajtó érdekében egyszerűen nem publikálhatott. Pusztán azokat a híreket nem formázta át a birodalmi propagandagépezet, amelyek a németek elért sikereit jegyezték fel a nyugati hadszíntéren.

A szeptemberi hadi jellegű cikkek mennyisége 11 db. 1914 szeptembere kudarcok egész sorát hozta a Monarchiának (a II. sikertelen támadás a szerbek ellen). A szeptemberben megjelent cikkek 27%-a hamis információkat közöl a hadi eseményekre vonatkozólag. Érdekes, hogy a hamis információk a Monarchia hadi tevékenységével kapcsolatosak, míg a német szövetséges sikereit a legtöbb esetben hünen továbbította a sajtó olvasói felé Kárpátalján. Az október, november és december folyamán megjelent hadászati jellegű cikkek mennyisége elenyésző. E három hónapban összesen hét darabot tudtam felkutatni. Ennek nagy része a Monarchia hadi mozgásait publikálja, ráadásul hamis információkat közöl. Nem csoda, hisz a Monarchia szinte egy fronton sem tudott az év hátralevő részében jelentős sikereket felmutatni. Így nem maradt más választása, mint a kellemetlen hírek elhallgatása, vagy a hírek alapos manipulálása. A sikerek helyett kudarcok sorát élte meg a Monarchia: Lódzi csata (nov. 16-26.), a III. sikertelen hadjárat Szerbia ellen (nov. 5. - dec. 15.). Így élet-halál kérdése lett a Monarchiára nézve az, hogy kudarcait a lakosság ne tudja meg.

Ám a Monarchiának megvolt a fegyvere arra az esetre is, ha a hadi szerencse elpártolt tőle és nem ért el sikert, amivel a lapok címlapján ünnepeltethette magát. Ilyenkor a sajtóban a hadi közléseket ideológiai indíttatású, sok esetben uszító jellegű jegyzetekkel, eszmeifuttatásokkal pótolta. Tulajdonképpen az volt az Osztrák-Magyar Monarchia propagandájának - legalábbis a korabeli Kárpátalján - jól szembetűnő jellemzője, hogy a sajtó segítségével egy közös célt hirdetett meg. E mögé a sajtó segítségével felsorakoztatta az országot. Az országban összegyűlt feszültséget pedig a megbélyegzett ellenség ellen használta fel.

A hadi jellegű cikkek bemutatását az események kronológiai sorrendjében szeretném a továbbiakban közölni. Ennek megfelelően kezdjük

azzal a cikkel, amely mellett, hogy klasszikus példája az ellenség démonizálásának, különféle negatív jelzőkkel bélyegezte meg az esküdt ellenséget, Szerbiát. Tipikus propagandafogás. Ebben a korszakban sok uszító jellegű írás is megjelent a sajtóban. A cikk szerzője erősnek, lelkesnek tekinti a Monarchiát, és minden kétséget kizárva vélekedik így: „győzni fogunk, mert mellettünk az igazság, és mert győznünk kell”.²⁴ A cikk továbbá azt említi, hogy a háború kirobbanása Szerbia állandó provokálásának eredménye. Ebben a cikkben is feltűnik a propagandának az a típusa, amely az ellenséget olyan jelzőkkel bélyegzi meg, mint a törpe, a komikus államocska, nagyképűsködő, a királygyilkosok nemzete stb.²⁵ Az írásból kiderül: a Monarchia Szerbia legfőbb vétkét abban látja, hogy az a birodalom békéjét a pánszláv eszmék terjesztésével bontotta meg. Továbbá odáig megy a fanatikus Szerbia – írja a cikk –, hogy terrorcselekményektől sem riad vissza. Ezek mögött a rágalmak mögött, amelyeket rázúdított Szerbiára, csupán az állt, hogy a háború jogosságát megalapozza. Tökéletes propagandafogás a kis Szerbia elleni nemzeti uszító hadjárat. Szerbián kívül egy másik országra is kiterjeszti propagandáját a Monarchia. Ez Oroszország. A cikk végső sugallata, hogy a szent cél a béke elérése, amelynek eszköze nem lehet más, mint a Szerbia elleni sikeres háború. Ebben a háborúban a Monarchia küldetése mellett, hogy Szerbiát „igazságos háborúban” legyőzze, a kultúra, a világosság, a szabadság, a demokrácia megvédése.²⁶ Hangzatos propaganda.

A hadi cikkek jelentős része hivatalos távirat, így a hírek minősége a kimerítő tudósítás látszatát kelti. Ilyen például az aug. 7-én kelt írás, amely a Román koronatanács érkezéséről szól. Ez semmi érdemlegesről nem számol be, pusztán arról, hogy az orosz követ nem jelent meg.²⁷

Augusztus eleje, ahogy már fentebb említettem, az Osztrák-Magyar Monarchia tiszavirág-életű sikereit hozta. Ezt tükrözik a sajtóban közölt tudósítások is. Mint például: „Elfoglalt szerb hajók” (aug.8.), „Levél a harctérről” (aug.8.), „Németek győzelme” (aug.8.), „Elsüllyedt

24 UNGVÁRI KÖZLÖNY. 1914. 32. sz. 1. old.

25 Uo.

26 Uo.

27 BEREG. 1914. 32. sz. 1. old.

angól hadihajó” (aug. 8.),²⁸ „Sabac bevétele” (aug. 13.),²⁹ „Győzelem a montenegróiak fölött”, „Csapataink visszaverték az oroszokat”,³⁰ „Fényes győzelem a franciakon”, „A franciák újabb veszteségei”, „Visszaverték az orosz támadást”³¹. Ezek a hírek nem szorultak szépítésre. Augusztus folyamán megjelent jó néhány olyan tudósítás is, amely részigazságokat közölt. Akkor közöltek részigazságokat, amikor sikereket értek el? Miért volt erre szükség? Az osztrák-magyar propaganda a háború kezdetén arra fektette a hangsúlyt, hogy Szerbiát tüntesse fel a támadó szerepében. Ezt a következtetést vonhatjuk le, ha megvizsgáljuk a „Szerb-Montenegrói harctér” c. tudósítást. A cikk hivatalos jelentés, amelyben a szerbek augusztus 5. és 6-a közötti éjszaka betörték a Monarchia területére. Azonnal, még ugyanabban a mondatban megjegyzi a szerző, hogy Szerbia ezzel nem vesz figyelembe semmilyen jogi formát.³² Ez egy kisebb határcsata lehetett, nem pedig támadás, hisz a déli harctéren hivatalosan a Monarchia, nem pedig Szerbia kezdte meg a háborút, és nem augusztus 5-én, hanem augusztus 12-én.³³ Szintén részigazságokat közöl a sajtóban a Monarchia, amikor a „Visszavert orosz támadás”-ról, „Elfoglalt orosz határmagaslatokról”, valamint „Elfoglalt orosz városokról” tudósít.³⁴ Ezekben az esetekben is határcsatakról lehetett szó, amelyekről a szakirodalom sehol nem tesz említést. Valószínűsíthető, hogy néhány orosz előőrs lehetett Galiciában, amelyek betörték a Monarchia területére. Az is lehetséges – és realisabb is –, hogy a birodalom csakúgy, mint a szerbeket, az oroszokat is a támadó agresszor személyével akarta a korabeli sajtóban megbélyegezni. Ez valószínűbbnek látszik, hisz az osztrák-magyar hadvezetés abban a tudatban, hogy a galíciai front balszárnyán meglepheti a felvonulásban lévő orosz hadsereget, augusztus 23-án indította csak meg a támadást.³⁵ Ennek ismeretében kizárhatjuk azt, hogy a cikk által közölt időben (augusztus 5.) az orosz hadsereg támadását verte volna vissza az osztrák-magyar hadsereg.

28 Uo.

29 BEREG. 1914. 33. sz. 1. old.

30 UNG. 1914. 35. sz. 1. old.

31 UNG. 1914. 36. sz. 1. old.

32 BEREG. 1914. 32. sz. 1. old.

33 GALÁNTAI JÓZSEF, 1988, 180. old.

34 BEREG. 1914. 32. sz. 1. old.

35 GALÁNTAI JÓZSEF, 1988, 206. old.

Hogy milyen szinten művelte az Osztrák-Magyar Monarchia propaganda-tudományát, arról egy augusztus 8-i keltezésű nyílt propaganda-felhívás tesz tanúbizonyságot „Hadseregünk felhívása az oroszországi lengyelekhez”³⁶ címmel. A cikk egy propaganda remekmű. Egyik legfőbb jellemzője, hogy hiányos történelmi összefüggésekre épülő megállapításokat tesz, és az ezekből levont igazságokat magától értetődőnek tekinti: „Millió lengyel áll mintegy másfél évszázad óta a monarchiának és a német birodalomnak kötelékében kiváló kulturális fejlődésben és már Szobiesky király óta, aki a Habsburgok szorongatott országának valamikor letterős segítségét nyújtott...” „Mi tehát ismerjük és értjük a lengyel nép lovaságát és kiváló tehetségét.”³⁷ A cikk olvasója könnyen azonosulhat a propaganda állításával, „...a szellemi és gazdasági haladás minden forrását számotokra megnyissuk, ez egyik fontos feladata ennek a háborúnak”. Hisz olyan dolgot ígér a Monarchia a sajtóban, amely a társadalmilag elfogadott jónak felel meg („szellemi és gazdasági haladás”). A cikk az állítások tényekkel való alátámasztásában is erős hiányosságokkal küzd. Például Oroszországot is megalapozatlan állításokkal rágalmozza meg: „... az Osztrák-Magyar uralkodóház ellen elkövetett gyalázatos merénylet nyomait állásfoglalásával takargatta és felhasználta az alkalmat, hogy rá támadjon a Monarchiára.”³⁸ A tudósításnak egy meghatározó tényező adja meg a kimerítő jellegét: a cikket megjelentető intézmény, amely a császári és királyi osztrák-magyar hadsereg főparancsnoksága.

Vizsgáljuk meg, miért volt szüksége a Monarchiának nyílt agitációra a lengyelek körében. Fontos volt a birodalom számára a szláv népek megnyerése. Hisz az ország mély politikai válságát – a háború előtt – jól jelezték az elnyomott szláv népek nemzeti felszabadító mozgalmai.³⁸ Néhány héttel később már a hadi események is igazolták a Monarchia félelmének megalapozottságát. Az orosz fél szeptemberi győzelmeihez ugyanis nagymértékben hozzájárult az Osztrák-Magyar Monarchiában élő szláv (cseh, szlovák, lengyel) nemzetiségű katonák dezertálása.⁴⁰ Az Ung lapjain a Monarchia arról számol be, hogy sikeresen „előnyomultak” Oroszországban az osztrák-magyar seregek. Több kisebb települést is elfoglaltak, valamint az oroszok előőrsével – néhány

36 UNG. 1914. 34. sz. 1. old.

37 Uo.

38 Uo.

39 A. A. GUBER, 1965, 417. old.

40 Uo. 502. old.

„kozáklovással” – megütköztek.⁴¹ A sajtó a „csapataink előnyomulása” szókapcsolatot használja, ami valószínűleg megfeleltethet a valóságnak. Hisz csak előnyomulásról, nem pedig a hadsereg előnyomulásáról lehetett szó. Arra utalást a szakirodalomban, hogy a Monarchia serege augusztus 8-án előnyomult volna, nem találtam. Mivel – ahogy fentebb már említettem – a galíciai fronton a két fél között a harcok augusztus 23-án kezdődtek meg.⁴² Ennek fényében helyes a sajtóban közölt ige („előnyomulás”), bármennyire is egy előnyomulás eseménysorát tüzte az esemény alá a szerkesztő.

A Monarchia a tőle megszokott, részigazságokat közlő módon a Bereg lapjain örömmel konstatálja a metzi győzelmet. A tudósításban a nagyvezérkar augusztus 21-én azt közli a nagyérdeművel, hogy a német seregek a nyugati fronton, a Metz és a Vogézek közötti szakaszon győzelmet arattak a francia seregek fölött, és azok visszavonulnak.⁴³ Az osztrák-magyar propagandisták azonban két jelentős tényt is elhallgattak ezzel a győzelmükkel kapcsolatban. Az első és nagyon fontos az volt, hogy a francia támadás (augusztus 14.) hatására a németek visszavonultak, mélyen Elzász északi részébe. A németek ellentámadást kezdtek (augusztus 20.), és ekkor üzték a franciákat vissza arra a vonalra, ahonnan augusztus 14-én azok a támadásukat indították. Egy másik fontos tényezőt is elfelejtett közölni a nagyvezérkar a tudósításban. Mégpedig, hogy a franciák kiűzése csak nagy veszteségek árán sikerült, amellest nem ért el döntő sikert sem. Mert bár a franciák visszavonultak a kiinduló pontig, azonban itt szilárd védelmet alakítottak ki.⁴⁴ Az eseményeknek már nem lehetett gátat vetni. Augusztus folyamán egyre többször csaptak össze a háborúzó felek. Megvívták első csatáikat a németek és az oroszok is. Tannenbergnél (aug. 28-30.) a 8. német hadsereg bekeríti és főlészámolja a 2. orosz hadsereget. Erre a győzelemre a korabeli kárpátaljai sajtóban is találunk utalást, „Kiverték az oroszokat Poroszországból.”⁴⁵ címmel. A propagált cím azonban nem felelt meg a valóságnak. Hisz a 2. orosz hadsereg vereségével egyál-

talán nem üzték ki az oroszokat az országból. Az 1. orosz hadsereg a Mazuri-tavakig betört Poroszországban, de kiűzni őket csak szeptember közepére sikerült.⁴⁷

1914 szeptemberében a hadi tudósítások kevésbé voltak a propaganda által manipulálva. Az általam megtalált, 1914 szeptemberében megjelent hadi cikkek mintegy 27%-a vált a propaganda áldozatává. Ebben a hónapban is szerepeltek a propagandafogások között olyanok, mint a hazugságokon, a részigazságokon alapuló megállapítások közlése. Ezek mellett egy új jelenséget is alkalmazott a Monarchia propagandája. Egyszerűen nem tudósított a hadi események alakulásáról, hisz mind Galíciában, mind pedig a szerb fronton vereségeket szenvedett el. A hadi jellegű cikkek helyett a szerkesztőségek filozófiai, gyakran ideológiai alapú jegyzeteket közöltek az újságok hasábjain.

A hadi események ideig-óráig kedvezően alakultak a központi hatalmak számára. Erről a korabeli sajtó lapjairól is könnyen meggyőződhetünk: „A német hadak diadalutjai.”, „Nagy diadalmok az oroszok ellen.”, „Reims a németeké.”⁴⁸, „Németek előnyomulnak.”⁴⁹, „Párizs előtt.”⁵⁰. Ezek a cikkek valóságalappal rendelkeznek.

Szeptember 11-én a Monarchia visszavonulóban volt a galíciai hadszíntéren.⁵¹ Ennek ellentmond a Munkács hetilap egyik tudósítása. Arról számolt be, hogy Lemberg-nél a csata tovább folyt, és az osztrák-magyar hadsereg további területeket foglalt el. Erről a lap tudósítóját a hivatalos hadisajtó által Budapestre összehívott tájékoztatón értesítették. A Monarchia ügyelhetett arra, hogy „kellő tapintattal” kezelje a sajtó az újabb vereséget. Ezért hívta össze a tekintélyesebb hetilapok tudósítóit egy tájékoztató jellegű „eszmecsere”re.

Szembetűnő hazugságra bukkantam, miközben az alábbi rövid hivatalos jelentést olvastam a Szerbiai hadműveletekről: „A balkáni hadszíntéren a helyzet a legutóbbi kommuniké óta változatlanul kedvező maradt.”⁵³ Ha megvizsgáljuk az események történelmi hátterét, azon-

41 UNG, 1914, 34. sz. 1. old.

42 GALÁNTAI JÓZSEF, 1988, 206. old.

43 BEREK, 1914, 34. sz. 2. old.

44 GALÁNTAI JÓZSEF, 1988, 190. old.

45 GALÁNTAI JÓZSEF, 1988, 197. old.

46 BEREK, 1914, 35. sz. 3. old.

47 A. A. GUBER, 1965, 502. old.

48 BEREK, 1914, 32. sz. 1. old.

49 BEREK, 1914, 39. sz. 2. old.

50 MUNKÁCS, 1914, ? 2. old.

51 GALÁNTAI JÓZSEF, 1988, 208. old.

52 MUNKÁCS, 1914, ? 2. old.

53 BEREK, 1914, 39. sz. 2. old.

nal rájöhetünk a hazugságra. Szeptember 8-án Conrad von Hötzendorf megindította a második támadást a szerbek ellen. Ebben az 5. a 6. és a 2. hadsereg vett részt a Monarchia részéről. Miután a seregei sikeresen átkeltek a Drinán és a Száván, a szerbek is megkezdték heves ellentámadásukat a behatolókkal szemben. Ezzel nem tudott az osztrák-magyar sereg megbirkózni és szeptember 16-án visszavonult. Igazi célját, hogy a szerbekre egyszer és mindenkorra megsemmisítő csapást mérjen, a támadás nem érte el.⁵⁴ Tehát, miközben a Monarchia újabb vereségét könyvelte el (szept. 16.), a sajtó lapjain (szept. 27.) a hadi helyzetről kedvező hírt közölt az olvasó felé.

1914 októberében kevés hadi eseményt megörökítő cikket találtam a kárpátaljai magyar sajtóban. Mindössze két darabot. Az egyik ilyen jellegű tudósítás arról számol be, hogy a munkácsi katonai parancsnokság nem tud semmit arról, hogy az oroszok elfoglalták volna Máramarosszigetet.⁵⁵ Nézzük meg ennek a hírnek a történelmi hátterét. Miután az osztrák-magyar seregek az augusztus 23-a és a szeptember 10-e közötti hadjáratot kudarcra zárták, szeptember 12. óta visszavonulóban voltak a galíciai front jobbszárnyán. A főerők megállás nélkül a Dunajec mögé vonultak vissza. Mivel az orosz fél csak a San folyóig tört előre és itt megállt, az osztrák-magyar sereg feltölthette anyagszükségleteit. Azonban a Kárpátok keleti pontján a Kárpátok gerincéig törtek be az orosz hadak. A velük szembenálló népfelkelő sereget elűzték. Ez vezetett ahhoz, hogy néhány orosz hadosztály betört, és pár napig kedvére fosztogatta Máramarost.⁵⁶ A cikk jól ábrázolja azt a szerkesztői magatartást, amellyel a fő hangsúly a „fél hír” közlésére tevődik át. Hisz a fél hír is hír, különösen akkor, amikor nyíltan csak rossz hírt lehetne közölni. Annak a látszatnak a fenntartását szolgálja a cikk, hogy a betörés pusztán rémhír, amelynek – mivel a munkácsi parancsnokság nem tud róla – alapja nincs. A cikk a lakosság megnyugtatására született. Ezt erősíti az a tény, hogy a hír forrásául a munkácsi parancsnokság szolgál, amely így azt a látszatot kelti, hogy a sajtó kimerítően, csak az igazat tudósítja.

Összességében azonban 1914 októberének hadi eseményeit a korabeli kárpátaljai magyar sajtó jelentéktelen mennyiségben közölte. Talán az lehetett a háttérben, hogy a Monarchia és Németország újabb vereségeket szenvedett el.⁵⁷ Hisz sikertelen volt a Monarchiának az a támadása, amelynek leg-

főbb célja lett volna az oroszok jobbszárnyának megsemmisítése a Varsó, Ivanogorod vonalon. A hónap során a központi hatalmak ereje csökkent és vereségek sorát szenvedték el. A másik oka talán az lehetett a gyér hadi tudósításnak, hogy a főbb frontokon szüneteltek a hadi események. Ez történt például a déli fronton, ahol erőgyűjtés miatt, szeptember 16-a és november 5-e között szinte semmilyen nagyobb hadi esemény nem történt. A nyugati hadszíntéren, bár a német hadsereg még el tudta foglalni Antwerpent (október 10.), de hadi erejének gyengülése, ill. a rossz időjárás miatt további hadmozdulatokra már nem volt képes Falkenhayn 4. és 6. hadserege. Mindkét hadsereg teljesen kimerült a Nieuwportnál (október 29.) vívott ellentámadásban, amelyet a belga és francia seregek ellen vezettek.⁵⁸ A Monarchia az októberi eseményeket, azt hiszem, érthető, miért nem publikálta. Publikálendő hír lett volna, hisz a rossz hír is hír. Ezeknek a közlését azonban nem engedhette meg magának. Hiszen a háborút az erély demonstrálása céljából hívta életre. Ebben az esetben pedig az októberi események publikálása nem erélyt demonstrált volna, hanem kifejezetten demoralizáló hatással lett volna a lakosságára. Ez életveszélyes volt a számára, hisz a hamu alatt ott izzott még mindig a fellobbanásra váró nemzeti ellentétek parazsa.

Az októberi hónaptól eltérően novemberben a hadi jellegű cikkek nagyobb mennyiségben jelentek meg. Bár számuk még így is nagyon csekélynek mondható. Négy darab hadi jellegű tudósítást találtam. Egyik közülük részigazságot közölve azt állítja, hogy az északi harctéren november 13-ig nevezetesebb esemény nem történt és közli, hogy „Tarnovot, Jaszlovot és Krosnot” elfoglalták az oroszok.⁵⁹ Utólag megvizsgálva azonban a valóságban más történt. November 11-én a 9. német hadsereg támadást indított az oroszok előretolt jobbszárnya ellen. A német támadás célja az volt, hogy a 2. orosz hadsereget bekerítsék. A német támadás azonban hamar elakadt, majd a német seregek visszavonulásával végződött.⁶⁰ Novemberben a következő hamis cikk a „Német harctér”-ről érkezik. Eszerint a német seregek Nieuwportnál veszteségeket okoztak az ellenségnek. A valóságban azonban a belgák húzták át az ellencsapásra készülő német hadsereg számítását. Azzal, hogy az említett városnál

54 GALÁNTAI JÓZSEF, 1988, 210. old.

55 BEREG, 1914, 40. sz. 1. old.

56 JULIER FERENC, 1933.

57 GALÁNTAI JÓZSEF, 1988, 216. old.

58 GALÁNTAI JÓZSEF, 1988, 214-215. old.

59 BEREG, 1914, 46. sz. 3. old.

60 GALÁNTAI JÓZSEF, 1988, 216. old.

átrobbantották a zsilipeket, 15 km hosszan és 3-5 km szélességben elárasztották a vidéket, megkeserítve a német sereg életét.⁶¹

Az újságokban december végéig ismét nem található hadi jellegű tudósításokat. A hadi események csak a nyugati fronton szüneteltek. Itt az ypresi csata volt az 1914-es esztendő utolsó jelentősebb harci eseménye. A belga tengerparttól Észak-Franciaországon keresztül a svájci határig a nyugati hadszíntéren állóháború alakult ki. Azonban a keleti- és a déli fronton november közepétől, december közepéig új és jelentős hadmozdulatok kezdődtek. Ha a nyugati harctér nem is, de a keleti- és a déli arcvonal szolgáltatott volna megfelelő mennyiségű hadi cselekménnyel a tudósításhoz. Hogy miért nem tudósítottak mégsem ezekről a Monarchián belül? Ahhoz nézzük meg az összecsapások kimenetelét.

A csaták nagy részéből a Monarchia vesztesen került ki. Ilyen például a lódzi csata. De az is az orosz csapatok magas színvonalú harcmodorát dicséri, hogy olyan nyomást zúdítottak a galíciai front osztrák-magyar szakaszának balszármányára, hogy az a Monarchiára nézve életveszélyes következményekkel járt. Az ellenség az állam határain belülre került. Ebben a kétségbeejtő helyzetben érte el a Monarchia egyetlen decemberi sikerét. Limanowónál (december 4.) megverte és az ország határán kívülre tessékelte az ellenséget.⁶²

A déli harctér eseményei sem kedveztek a Monarchiának. A harmadik osztrák-magyar támadás Szerbia ellen ismét csak rövid életű kezdeti sikereket hozott: Valjevo (nov. 15.), Belgrád elfoglalása (nov. 29.). Azonban miután december 3-án a szerbek erős ellentámadást indítottak, amely a Monarchia terveire gyors csapást mért. December 15-ig az osztrák-magyar seregek kiűrték a megszállt területeket és a Drinán és Száván túlra vonultak vissza.⁶³

Tehát a hadi események pontos és részletes ismeretében meg tudjuk érteni azt, hogy november és december hónapokban a Monarchia miért nem propagált hadi eseményeket. A harctéren elszenvedett vereségeiért, ellenfelei ellen, a sajtó lapjain indított lejárató, ideológiai alapokon nyugvó ellentámadást. A kellemetlen hadi események helyett inkább a lakosságnak szóló, az ellenség ellen uszító jegyzeteket közölte a Monarchia a korabeli kárpátaljai magyar sajtóban a háború, számára kritikus pillanataiban.

61 Uo. 215. old.

62 GALÁNTAI JÓZSEF, 1988, 217. old.

63 Uo. 222. old.

4. AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA 1915-BEN KÖZÖLT PROPAGANDATUDÓSÍTÁSAI A KORABELI KÁRPÁTALJAI MAGYAR SAJTÓBAN

*„Nem legitimált rendszer az,
amely sikerkényszer alatt áll,
tudja, hogy csak addig követik, ameddig sikeres.”*

(Szabó Miklós)

Az első világháború második éve meghozta az Osztrák-Magyar Monarchiának és szövetségeseinek, Németországnak az igazi jelentős sikereket. A Monarchia hadvezetése vidékünknek nagy jelentőséget tanúsított. 1914 telén az oroszok három sikertelen támadást is intéztek az itt védekező osztrák-magyar seregek ellen. A mielőbbi ellentámadás tehát igen sürgőssé vált. Emellett Hindenburg, hadászati megfontolásból, az oroszok elleni támadást tartotta a legfontosabbnak. Ő egy a keleti front teljes vonalára kiterjedő támadásban képzelte el a hadmozdulatot. A hadművelet megkezdése Galiciában, a mai Kárpátalja északi részén történt. 1914 novemberétől 1915 januárjáig állandó kellemetlenséget jelentett a Monarchia számára a Galiciába betörő orosz hadsereg. Ekkor ugyanis három betörést is megkísérelt az orosz vezetés. Ezeket a sajtó főlegesen próbálkozásoknak nevezte. Szavaival élve: „... lehetetlenség a Kárpátokon áthatolni, mikor azt lelkes honvédő katonák tartják megszállva...”.⁶⁴ A támadás során a Monarchia jelentős mennyiségű foglyot is ejtett. Ezt azonnal kihasználta a propaganda és azt publikálta, hogy az orosz katonák keresték az alkalmat arra, hogy megadják magukat.⁶⁵ Az ellenség elkeseredett megadásából szenzációt varázsolt a propaganda.

Az 1915-ös év propaganda-tevékenységével kapcsolatban megállapítható az a tény, hogy a közölt információknak több a valóságalapja. Ennek egyszerű oka az, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia (szövetségese segítségével) jelentős sikereket könyvelhetett el az év folyamán. Így kerül közel egymáshoz a valós történelmi esemény és a Monarchia propagan-

64 UNG. 1915. 2. sz. 1. old.

65 Uo.

da-tevékenysége által közölt információ. Már nem volt szükség az 1914-ben jól bevált részgazságok közlésére. Ezek – bár nem teljes mértékben – de háttérbe szorultak. Helyüket átvette a birodalom önzetlenségének, a becsületes harcának, az állam dicsőségének, az erkölcsének és becsületének mind gyakoribb hangoztatása a korabeli sajtó lapjain.

Egyre inkább előtérbe került a lakosság önkéntességének a dicsérete is, természetesen csak a királyt dicsérő szuperlatívuszok után. A lakosság szerepvállalása a háborúban kulcsfontosságú jelentőséggel bír. Nem volt ez másképp vidékünkön sem. Az 1915-ös év számaiban egyre többször találkozhatott a korabeli olvasó a hadi célokra történő fém, prém stb. gyűjtésére szólító felhívásokkal. A háború előrehaladtával – így 1915-ben is – egyre inkább fontosnak tartotta a Monarchia a háborúban elesettek családjainak támogatását. Erről az 1887. évi törvénycikk rendelkezett, amelyet 1907-ben módosítottak. Ez a cikk pontosan meghatározta azt az összeget, amely az elesett katonák beosztása alapján járt a családnak.⁶⁶

A birodalom, 1915-ben propagandája során a lakosságot más hangon szólította meg, mint egy évvel korábban. Egyik szempontból a lakosságot biztositja afelől, bizonyos szociális juttatásokon keresztül, hogy felelősséget érez minden egyes lakosa iránt. A másik már inkább megszokott észrevétel, hogy részint a hadi kiadások megnövekedése végett az állam egyre gyakrabban ír elő a lakosoknak különféle gyűjtéseket. Mintha arra törekedett volna a Monarchia, hogy kompromisszumot kössön saját társadalmával a háború idejére. Mi tagadás, megfelelően kiválasztott propagandacsél.

A Monarchia számára azonban az 1915-ös év hadászati szempontból nem a legfényesebben kezdődött. A galíciai front középső részén véghezvitt osztrák-magyar támadás után nem érkezett meg a Przemysl vár felmentésére küldött sereg, így azt az oroszok 1915. március 22-én elfoglalták.⁶⁷ 120 ezer ember került az oroszok kezébe. A szomorú történelmi esemény mellett az is elkésztető volt, hogy a sajtó nem is foglalkozott az eseménnyel. Pusztán néhány sorban fejezte ki sajnálatát a hős katonák foglyul ejtésével kapcsolatban.

Ezeknek a sikertelen támadásoknak az alkalmával a Monarchia katonai vesztesége igen magas volt. Az év januárjától áprilisáig az Osztrák-

Magyar Monarchia súlyos harcok árán 800 000 katonát veszített.⁶⁸ Igyekezett ezt a veszteséget pótolni. A sorozások száma ebben az időszakban vidékünkön is megugrott. Csak 1915-ben, Ungvár városában hét sorozást hirdettek meg. Ezen felül két esetben (43-50 és a 19-42 korosztályokban) felülvizsgálatot rendeltek el.⁶⁹ A katonai szolgálat alóli felmentést vizsgáló bizottság felállítása bizonyítja azt, hogy a Monarchia nagy hangsúlyt fektetett a sorozásokra.

Przemysl vár elvesztése miatt, valamint a májusi offenzíva megkezdése előtt, a birodalom úgy gondolta, nagyobb hangsúlyt fektet a hangzatos lelkesítő propagandára. Vidékünkön erre jó példával szolgál Rác Pál egyik cikke, amely a lelkesítő propaganda igazi remekműve. A cikkben Rác Pál szenvedélyes hangnemben, optimizmussal festi meg a jövőt. A véráldozatára büszke magyar nemzet önzetlensége kerül ábrázolásra. Természetesen a Rác úrtól jól megszokott birodalom iránti lojalitásával átitatva. Az Osztrák-Magyar Monarchiának a háború előtt megfogalmazott célja (az orosz „barbár” támadás feltartóztatása) Rác Pál szerint 1915-ben megvalósult. A „muszkák otromba” testét a magyar nemzet feltartóztatta, ezáltal pedig megakadályozta betörését Nyugat-Európába.⁷⁰ Szükséges volt a Monarchiának ez a hangzatos propaganda 1915. áprilisában, hisz ekkor arra készült szövetségesének, Németországnak a segítségével, hogy Galiciában átfogó támadást vigyen véghez. A Monarchia tudta jól, hogy ehhez mindenféleképpen szükséges az erős gazdasági termelés, de legalább ilyen fontos a lakosság támogatása is.

Május 2-án megindult az átfogó támadás a keleti fronton. A gorlicei áttöréssel megvalósulni látszott a Monarchia hadi elképzelése. Az áttörés szervezett előkészítés eredménye volt. A sajtó a sikeres áttörés okának a körültekintő előkészületeket, és a tökéletesített hadieszközök bevetését (telefonhuzal, léghajó, repülő osztagok) nevezte meg.⁷¹ Ma már tudjuk, hogy az áttörés sikerének az oka a központi hatalmak létszám-főlénye, illetve a Monarchia tüzerességének számbeli főlénye volt. Az német és az osztrák-magyar seregek az áttörés szakaszán túlsúlyban voltak. Az oroszokkal (219 000 fő), 357 000 főnyi német és osztrák-magyar sereg állt

68 Uo.

69 UNG. 1915. 41. sz. 1. old.

70 UNG. 1915. 18. sz. 2. old.

71 UNGVÁRI KOZLÓNY. 1915. 20. sz. 1. old.

66 UNG. 1915. 7. sz. 1. old.

67 GALÁNTAI JÓZSEF, 1988, 254. old.

szembe az áttörési szakaszon. A központi hatalmak 334 nehéz- és 1272 könnyűlöveget, míg az orosz tüzérség 4 nehéz- és 675 könnyűlöveget vont össze. A gépfegyverek száma ugyanakkor körülbelül egyenlő volt. Mindehhez még hozzá kell tenni: a 11. német és a 4. osztrák-magyar sereg kellően el volt látva municióval, míg a 3. orosz hadsereg municióhiánnyal küszködött, utánpótlása sem volt megfelelő.⁷² A korabeli sajtó lapjai a dicsőséges győzelmek sorozatáról számolnak be. Az anyagháborúnak az a győzelme volt Gorlice, amely a Monarchiát jutatta lépéselőnyhöz a keleti fronton. A várható győzelmek dicső jelzővel való felruházása csak egy volt a hangzatos propaganda közül.

A Monarchia a háború fennállása során a gorlicei áttöréssel ünnepelte első győzelmét. Azonban a történelem fintora volt, hogy ebbe az örömben egy kis üröm is vegyült. Mégpedig a testvér-államként kezelt Olaszország árulása. Olaszország a Monarchia ellensége lett ez által, propagandájának keresztűzébe került. Áruló, hálátlan, orv jelzők sorozatát kapja Olaszország ebben az időben. A propagandában még inkább előtérbe kerül a kitarás, a bátorság, az önfeláldozás hangoztatása. Fontos, hiszen egy újabb ellenség támadt a birodalomra. Mégis, Olaszország támadása semmit sem jelentett – vélekedett a sajtó – mivel a Monarchia hadserege harcedzettebb, társadalma és kormánya között pedig a zökkenőmentes együttműködés a jellemző.⁷³

Az olasz árulást kissé ellensúlyozta Przemysl várának a felszabadítása (június 3.). Ezt az örömteli hírt Ungvár város polgármestere konstataulta az olvasóknak. Fincicky Mihályt örömmel töltötte el a hír, olyan mértékben, hogy a város felszabadulásának öröme zászlókkal díszítette fel Ungvár városát. Ő maga csak ennyit közölt a sajtó lapjain: „Éljen a király! Éljen a haza! Éljen dicsőségesen küzdő hadseregünk!”⁷⁴

A Przemysl várának felmentése által kialakult örömhangulatot tovább fokozta Lemberg város felszabadítása (június 22.). Az öröm hullámai még Budapesten is felcsaptak. Az Osztrák-Magyar propaganda legdicsőbb óráit élte ekkor. A birodalom minden pontján igyekezett eldicsekedni hőstetteinek sorozatával. Megvalósult ugyanis oly rég óta dédelgetett álma: az oroszok megfutamítása. A tények pusztá közlése is elég volt a propagandahírhez. Nem volt szükség hazugságokra, a

72 GALÁNTAI JÓZSEF, 1988, 255. old.

73 UNG. 1915. 22. sz. 1. old.

74 UNG. 1915. 23. sz. 1. old.

tények egyes elemeinek a mellőzésére. Azonban a győzelmek ellenére is használatos módszer maradt a szent cél propagálása. Mégpedig, hogy az erkölcs és becsület nevében kell megvívni ezt az igazságos háborút.⁷⁵ Csakúgy, mint Przemysl vár elfoglalását, örömmel fogadta Ungvár város polgármestere Ivanogorod és Varsó felszabadítását is. Zászlók jelentek meg Ungvár házain, a nagyszerű hírek hallatán. Ivanogorod augusztus 4-i, Varsó augusztus 5-i elfoglalását a sajtó újabb dicső hőstettnek könyvelhette el. Ezek a győzelmek méltó ajándékok voltak a király nyolcvanötödik születésnapjára.⁷⁶ Nem szabad elfelejtkeznünk arról, hogy a Monarchia keleti fronton elért sikereihez nagymértékben hozzájárult a német szövetséges segítsége is. Azonban erről mintha megfeledkezett volna a korabeli sajtó. Ilyen mértékű támogatás után a Monarchia igen csak hálátlan volt szövetségeseivel, hogy annak hadi érdemeit nem közölte. Ennek az egyik legfőbb oka az volt, hogy inkább tartotta fontosnak a saját hadi céljainak a tudósítását mintsem a német szövetségését.

1915 folyamán az antant több kísérletet is tett arra, hogy a központi hatalmak erejét megossa, ezáltal pedig gyengítse. Ezt a célt szolgálta a gallipolii, illetve a Dardanellák frontjainak megnyitása. A Monarchia a sajtóban azonban ezekről nem számol be a nagyérdeműnek. Egy cikk erejéig viszont felmerül Gallipoli neve, de csak úgy, mint az antant sikertelen próbálkozásának példája.⁷⁷ E cikken kívül a balkáni hadszíntérről más tájékoztatást nem közöl 1915 folyamán. A háború e hadszíntere háttérbe szorul a sajtó lapjain, és előtérbe kerül a galíciai előretörés.

A központi hatalmak 1915. augusztusi sikerei után (Ivanogorod, Varsó) több hadi tudósítást nem találhatunk a korabeli kárpátaljai magyar sajtóban. A propaganda alapja mintha más irányt vett volna. A győzelmekkel mintha az enyhülés ideje köszöntött volna be a propaganda-szemléletében. A hangsúly a lakossággal való bensőséges kapcsolat kialakítására tevődik át. Mi is bizonyítaná jobban a Monarchia eme szándékát, mint hogy eltörölte a hadi cenzúrát.⁷⁸ A fronton harcoló katonák – csakúgy, mint 1914-ben – leveleikben a pontos hadi helyzetet tolmácsolták az otthoniaknak. 1914-ben a katonák megírták a hadsereg egyes kudarcait

75 UNG. 1915. 46. sz. 1. old.

76 UNGVÁRI KÖZLÖNY. 1915. 33. sz. 1. old.

77 UNGVÁRI KÖZLÖNY. 1915. 29. sz. 3. old.

78 UNGVÁRI KÖZLÖNY. 1915. 23. sz. 2. old.

is, ami természetesen a Monarchia dicsőségét csorbította, ezért cenzúrárt alkalmazott az ilyen levelek kiszűrésére. Ellenben 1915-ben a katonák a leveleikben győzelmekről írtak, ami lelkesítően hathatott az otthon maradt családtagokra, és ezt a Monarchia plusz propagandaakciónak könyvelhette el, vagyis értelmét veszítette a hadi cenzúra.

A lakosságot lelkesítő, a hatalmat dicsőítő írások áradata látott napvilágot a sajtóban 1915 folyamán. Ezek egy célt szolgáltak: a király és a társadalom egyé forrasztását. Ilyen volt például: A magyar társadalom, amely hazaszeretete és önfeláldozása győzelemmel lesz megjutalmazva.⁷⁹ A király és a társadalom sorsának egybefonódása a háború nehéz helyzetében, a háborúból való kiút keresése, az erőn felüli teljesítmény hangoztatása a propaganda első számú feladata lett. A sajtón keresztül a Monarchia a háború sikeres befejezését abban látta, hogy mind a társadalomnak, mind pedig a királynak erején felül kell teljesítenie „a szent cél” elérésének az érdekében.⁸⁰ A korabeli írott propaganda azt is tudta jól, hogy a háború érezteti a lakosság körében a hatását az élet minden terén. Ebből kiindulva nagyon sok gazdasági, politikai célzatú publikáció látott napvilágot a korabeli sajtóban. Azonban szinte mind ugyanazt a végső következtetést vonták le, amelyek inkább pszichológiai céllal, mintsem megfontolt gazdasági elemzésből születtek volna meg. Leginkább Simonyi Zoltán szavai mutatják be a legjobban a Monarchia cme propagandatörekvését: „... A lakosság türelemmel és hazafias kitartással viseli el a háború elkerülhetetlen következményeit, akik pedig gyermeküket vagy férjüket veszítették, Istenbe vetett hittel és hazafias megadással nyugosznak meg.”⁸¹

A Monarchia Galiciában véghezvitt támadásai következtében a front egyre inkább keletre tolódott, majd 1915. őszén Pinszk-Dubno-Tarnopol-Czernowitz arcvonalon állapodott meg (3. függelék).⁸² A felszabadított területek újjáépítése egyre inkább szükségessé vált. A Monarchia is abból az elképzelésből indult ki, hogy a háború belátható idő múlva véget ér így nyugodtan belekezdhet a visszafoglalt területek újjáépítésébe. Emellett az újjáépítési szándékának más hatása is volt a helybeli lakosságra. Ezzel a tevékenységével a birodalom csökkentette a lakosságban a háború után

79 UNGVÁRI KÖZLÖNY. 1915. 18. sz. 1. old.

80 UNGVÁRI KÖZLÖNY. 1915. 42. sz. 1. old.

81 Uo.

82 GALÁNTAI JÓZSEF, 1988, 257. old.

maradt elkeseredettséget a lerombolt vidéken. Több helybeli lap kezdett bele a propaganda-tevékenységbe, amely a lakosságot szólította meg gyűjtési céllal. A sajtó mozgalma sikeres lett és arról számolt be, hogy a munka Uzsok település újjáépítésével veszi kezdetét és ehhez az anyagi feltételek is megteremtődtek.⁸³

A háborúk kísérő jelensége általában a feketepiac kialakulása és az uzsora megjelenése. Nem volt ez alól vidékünk sem kivétel az első világháború éveiben. A háború előrehaladtával egyre több nyereszkeskedő üzlet került a sajtó lapjaira, ezáltal pedig napvilágra. A hadianyagokkal és élelemmel való feketekereskedelem nagy méreteket öltött vidékünkön 1915-ben. Ung, Bereg, Máraaros megyékben is buktak le ilyen nyereszkeskedők. Ungváron két ilyen, „... akasztani való gazok”-nak nevezett kereskedőt lepleztek le, miközben romlott élelmiszert próbáltak értékesíteni. A sajtó lapjain a hatalom igen nyomatékosan foglal állást amellett, hogy „a háború hiénáit” törvényerővel súlyosan meg kell büntetni. Emellett örömmel vennék, hogy az elfogott két kereskedőt (a zsidó származású Farkas Pált és Huszár Károlyt) úgy büntetnék meg, hogy az példát statuáljon a társadalomban.⁸⁴ Ennek az ügynek a további eseményeire vonatkozó cikket nem találtam. Azt jól bemutatja ez az eset, hogy a korabeli magyar társadalom milyen szinten forrt össze a Monarchiával, és mennyire fontosnak tartotta a háborút. A magyar társadalom ez által saját soraiból gyomlálta ki azokat, akik nem akartak megfelelni a birodalom által megkívánt hűséges magyar nemzet képének.

1915-ben a Monarchia propagandájának megváltozását figyelhetjük meg a korabeli sajtót lapozgatva. A hadvezetés hadi sikerei meghatározták a birodalom propagandáját. Nem volt szükség arra, hogy a hadi eseményeket a valóságtól eltérően ábrázolják a lakosság előtti erély demonstrálása céljából. Ehelyett elég volt pusztán a valóság közlése. Tény, hogy a Monarchia 1915-ös propagandafogásai közül kizárhatjuk a részgazságok közlését, a tények egyes elemeinek a mellőzését. Ugyancsak háttérbe került az uszító propaganda is (kivéve Olaszország hadba lépése). Ezek helyét az a propagandairány vette át, amely a lakosság lelkesítését, kitarthatását, erőfeszítését méltatta és köszönte meg.

UNGVÁRI KÖZLÖNY. 1915. 34. sz. 1. old.

UNGVÁRI KÖZLÖNY. 1915. 18. sz. 2. old.

5. „SZÉLJEGYZETEK A HÁBORÚRÓL” A HÁBORÚBAN

*Ha a kormányzat nem tud erélyt mutatni,
akkor a birodalom felbomlási folyamatát sem tudja feltartóztatni.
(Karl Stürgkh gróf)*

Az Osztrák-Magyar Monarchia propaganda-tevékenysége egy szerteágazó rendszert foglalt magába. Propagandájának több típusát is filozófiai mélységekbe menő jegyzetekben bujtatta el a kárpátaljai magyar sajtóban. Többségével az erélyes erő propagálását akarta megvalósítani. A háború kezdete az uszító jellegű cikkek reneszánszát hozta. Az uszítás – a legfőbb ellenség, a trónörökös pár tragédiáját okozó nemzet – a Szerb állam ellen irányult. Mint ahogy az egyik korabeli sajtótermék lapján olvasható: „... Kicsiny, törpe államok áskálódnak ellenünk...”⁸⁵ A birodalom arra is hangsúlyt fektetett, hogy az uralkodói családot ért támadást az egész ország elleni támadásként tüntesse fel. Így mélyítve a magyar emberekben a hazával való teljes azonosulás gondolatát: „Gyászolunk. Minden magyar ember gyászol!”⁸⁶ A Monarchia láthatatlan keze így a nemzetet akarátólól függetlenül, az ellenség elleni táborba húzta.

Kárpátalja történetében mérföldkönek számít Ferenc József manifesztuma. Az Ung c. lap rendkívüli kiadásban közölte a manifesztumot július 28-án. A manifesztum a sajtóban használt modern propaganda összes jellemzőjét alkalmazta. Szükség is volt rá. Hisz ennek a dokumentumnak kellett a háború jogosságát, az ellenség gyűlölésének megalapozását, az uralkodó igazságosságát propagálnia. Ez olyan szinten sikerült, hogy szinte minden bekezdésben találkozhatunk az ellenség démonizálásának jól bevált propaganda-jelenségével. Ferenc József állandó jelleggel az igaz szerepében tetszeleg: „Szerbia visszautasította kormányomnak mérsékelt és igazságos kívánságait...”⁸⁷ A manifesztumnak azonban van egy nagyon fontos jellemzője, ami miatt a cikk a propaganda szempontjából meghaladja saját korát. Úgy tesz állításokat, hogy az olvasó azt feltétlen pozitív értéknek fogja fel. Ez az, ami az Ischilben kelt manifesztum egyediségét adja: a tények optimista szempontból vannak közölve, az állam polgárainak megnyerése céljából.

85 UNGVÁRI KÖZLÖNY. 1914. 27. sz. 1. old.

86 Uo.

87 Uo.

A korszak propaganda-tevékenységére jellemző egy nemzet önfeláldozó készségének egekig való magasztalása. Nem volt ez másképp a korabeli kárpátaljai magyar sajtóban sem. Az önfeláldozó magyar nemzet, miközben létjogosultságát kell, hogy bizonyítsa a harcban, nem lesz fukar a véráldozatokban sem. S miközben véráldozatokat hoz, kötelességének érzi, hogy a Monarchiának visszaadja Európa erőegyensúly-öréneke szerepét.⁸⁸ A kiegyezés óta a magyar és az osztrák állam sorsa összefonódott. Ausztria veszte és Magyarország veszte egyet jelentett volna a Monarchia vesztével. Ezt elkerülendő a korabeli magyar nemzet az önfeláldozást is megengedhetőnek tartotta és ezt ugyancsak propagálta a kárpátaljai magyar sajtóban.

Egy háborúban nagyon fontos a hadat viselő országoknak, hogy mennyi embert veszít el a harcokban. Ha erről a nagyérdeműt is szeretné az állam tájékoztatni, azt különös tapintattal és figyelemmel kell tennie. A Monarchia ezt egyszerűen oldotta meg. A vérveszteségeket megbosszulandónak tüntette fel. A hangsúly ez által a vérveszteségről a jogos, igazságos bosszúra tevődik át. E mellé azt harsogta a sajtóban, hogy minden csepp vér, amely az igazságos bosszú során elhull, az nemcsak az adott családban eredményez gyászt, de a birodalom szívéét is elkeseríti.⁸⁹

Az egyháztörténészek véleménye szerint a dualizmus korában a magyar katolikus egyház, mivel lojális volt a kormányokkal szemben, támogatta azok külpolitikáját.⁹⁰ Erre megtalálhatjuk a példát a kárpátaljai magyar sajtóban is. Papp Antal munkácsi püspök levele a sajtó lapjain szólítja meg a korabeli társadalom két végletét: a harcolót és az otthon maradtakat. A hangsúly a hátszországban maradtakon van. A háború idején az ideális magatartásra hívja fel a figyelmet, jól példázva ezzel az állam és az egyház összefonódását. Papp Antal püspök a Monarchia által harsogott igazságos háborúhoz egyházi alapot adott azzal, hogy helyénvalónak tartotta a háborút. Így az egyház nem riadt vissza attól sem – jelen esetben Papp Antal püspök – hogy a saját hirdetett értékeivel (a békességgel, a nyugalommal) összeegyeztethetetlen véleményt propagáljon a sajtóban (pl. „...jogos déli háború, a bűnpártoló hatalom ellen.”).⁹¹

88 UNG. 1914. 33. sz. 1. old.

89 BEREG. 1914. 32. sz. 2. old.

90 Szerk.: PRITZ PÁL., 2006. Szerző: GERGELY JENŐ. 43. old.

91 UNG. 1914. 37. sz. 1. old.

A „Széjjegyzetek a háborúról” c. rovatot olvasó gyakran találkozhatott azzal, hogy a Monarchia a kultúra, a demokrácia, a gazdasági vívmányok szent védelmezőjének titulálta magát. Nem volt nagy titok, hogy kívül szemben kellett megvédeni mindezeket. Ezt az ellenséget – a rovat ismeretlen szerzője (aláírása Δ) – a cárizmusban látta.⁹² Azoknak a tényeknek a sorozata, amelyekkel megindokolja a cárizmus barbárságát, nincsenek alátámasztva érvekkel a „szent cél” érdekében. Ami nem más, mint az ellenség elleni népi düh fokozása.

Sok esetben a híreket közlő grandiózusos személyiség, állt a propaganda szolgálatába. Ezáltal próbálták a kételyeket szertefosztatni, vagy a hírek mondanivalóját nyomatékositani. Ilyen volt a júliusi manifesztum szövege, amelynek végén Ferenc József neve diszjelgett. A korabeli Kárpátalján Ferenc Józsefen kívül egy másik magas beosztású személy is a propaganda szolgálatába állította ismertségét. Ő volt Fincicky Mihály, Ungvár város polgármestere. Ő is készített rövid, néhány hasábos eszmefuttatásokat a háborúról. Természetesen ezek az értekezések is a győzelem elkérülhetlenségét, a háború jogosságát harsogták, és ez által váltak Bécs és Budapest helyi szócsöveivé.

Az egyik legrégebbi propagandafogás: a gúny. A Monarchia propagandájából az ellenség kigúnyolása sem maradhatott ki. A kutatás során találtam néhány rövid vicces jellemzést, amely a Monarchia ellenségeinek (angol, francia, kozák) katonáiról szól. A különböző katonák példáján megelevenített negatív tulajdonságokat, az ellenséges nemzetre értetendőnek könyveli el a gúnyirat szerzője (4. függelék).⁹³

A propaganda cikkek nagy része a lakosságról a lakosoknak szólt. A lakosságot érintő tudósítások közül a rémhírekkel kapcsolatosoknak volt a legnagyobb jelentősége. Ezekben a Monarchia tulajdonképpen a saját lakosságával vette fel a harcot. Mint, ahogy már annyiszor utaltam rá, nagyon fontos volt a Monarchia számára a „kiszivárgott” kellemetlen (bár sok esetben igaz) hírek tagadása. A tagadás mellett legalább ilyen fontos volt a rémhírek terjedésének a megállítása. 1914 októberében jutottak arra a következtetésre, hogy a rémhír terjesztése ellen állami szinten kell védekezni. A leghatásosabb módot abban találta meg, hogy a törvény erejé-

92 BÉREG. 1914. 34. sz. 1. old.

93 BÉREG. 1914. 36. sz. 1. old.

vel kívánta megbüntetni a rémhír terjesztőjét (5. függelék).⁹⁴ Az újságban propagált elrettentő törvénytervezet alá nem más, mint a belügyminiszter, Sándor János neve került. A rémhír terjesztése helyett nyugodtságot és bizalmat kért, később pedig követelt polgáraitól a birodalom.⁹⁵ A Monarchiát minősíti az, hogy akkor kéri a polgáraitól a bizalmat, amikor azoknak a bizalmatlansága a hazájuk hadvezetésében jogos lett volna.

Az 1914-es propaganda-tevékenysége az alaptalan rágalmozásokban teljesedett ki igazán. Különösen 1914 októberében válik ez jól szembe-tűnővé. Ekkor ugyanis az ellenségnek a lebecsmérlésére volt szükség. Amiatt, hogy kivívott, és rémhírek formájában terjedő győzelmei valamilyen mértékben elhomályosodjanak a Monarchia lakossága előtt. Így olvashatunk a korabeli kárpátaljai sajtóban egyre gyakrabban „szószegő oroszokról”, „málló testű Oroszországról”,⁹⁷ „barbár Oroszországról”.⁹⁸ Az ellenség démonizálása csak egy volt a Monarchia fegyvertárából, de az egyik legmeghatározóbb 1914 folyamán.

A szerteágazó propaganda egy másik szálát jelentette a túlzott optimizmussal átítatott jövőkép megfestése. A bennük közölt tényeknek, következtetéseknek és megállapításoknak nem voltak szilárd alapokon nyugvó gyökerei, pusztán a központi hatalomnak a lakosság körében végzett reklámja a hatalom népszerűsítésének céljával (pl. „Egy győztes állam mérhetetlen erőszakkal, tartalékával és hitelével fogunk dolgozni. Mindenütt lendület lesz ... A közmunkák megtízszereződnek.”)⁹⁸

Az Osztrák-Magyar Monarchia a propaganda-tevékenység széles palettáját használta fel 1914-ben. A hadi helyzet, valamint a lakosság magatartása határozta meg, hogy a propagandának melyik válfaja kerül alkalmazásra. A propaganda szolgálta az igazság elkendőzését, a valóság megmásmítását, a lakosság ellenség elleni gyűlöletének szítását. Igazi kárt azonban az ideológiai uszító propaganda tett, ezzel alapozta meg ugyanis az etnikumok közötti ellentéteket és feszültségeket.

94 UNG. 1914. 45. sz. 1. old.

95 UNG. 1914. 45. sz. 1. old.

96 BÉREG. 1914. 45. sz. 1. old.

97 BÉREG. 1914. 55. sz. 1. old.

98 UNG. 1914. 46. sz. 1. old.

ÖSSZEFOGLALÁS

Jelen munka során kísérletet tettem arra, hogy bemutassam Kárpátalja történelmének egy kis szeletét. Azt a részét, amelyet eddig még senki nem érintett. Az első világháború első két évében e vidéken kifejtett osztrák-magyar propaganda-tevékenység bemutatása és a következtetések levonása volt munkám fő célja. Valamint az Osztrák-Magyar Monarchia által a sajtó hasábjain közölt elferdített információk elemzése is fontos részét képezte a dolgozatnak.

A munka elkészítése során levéltári kutatást alkalmaztam. A kutatás forrásait a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban (Beregszász) található sajtótermékek képezték. A munka során csak a rendelkezésre álló korabeli sajtótermékek mennyiségével kapcsolatban jelentkezett probléma, mivel egyes sajtóorgánumok kis mennyiségben, egyes esetekben semmilyen mennyiségben sem álltak a rendelkezésemre.

A mai Kárpátalja korabeli sajtójának propaganda-természete az általam megvizsgált két háborús évben (1914, 1915) igen gyakran változott. Ennek több oka is volt, de a legfőbbnek a hadi események változása tekinthető.

Az 1914-es év a sorozatos vereségeket hozta el a központi hatalmak számára. Vidékünkön (mivel ez a terület háborús övezet volt) az Osztrák-Magyar Monarchia propaganda-tevékenysége aktív volt 1914-ben. Az ellenség démonizálása, kigúnyolása, a valóság egyes elemeinek mellőzése, a hadi cenzúra mind szerepelt a birodalom vidékünkön kifejtett propagandájában. Ebben az évben ezek mellett több, egyes népek (oroszl, szerb) elleni uszító jellegű cikk is közlésre került vidékünkön, a sajtó lapjain. Nem elhanyagolható az sem, hogy nagyon sok olyan hadi eseményt bemutató tudósítások is megjelentek a sajtóban, amely részizagzságok vagy egyszerűen hazugságok tömegén alapult.

Az 1915-ös év meghozta a hadi sikereket a központi hatalmaknak. Ahogyan a Monarchia hadi helyzete változott, úgy változott propagandája is. 1914-től eltérően már nem volt szüksége a birodalomnak a tények manipulálására, a részizagzságok közlésére. E helyett elegendő volt a valós hadi események publikálása a kellő hatás elérése végett. A propaganda-tevékenység változását nagyban elősegítette a

hadi cenzúra eltörlése is. Ez az esemény maga egy ügyes propagandafogás volt, hisz így a hátország első kézből, a katonáktól értesült az újabb győzelmekről. Az év folyamán 1914-hez hasonlóan, továbbra is alkalmazásban volt az ellenség démonizálásának jól bevált eszköze az árulónak bélyegzett Olaszország ellen. 1915-ben a propaganda-tevékenység újabb feladatkörrel bővült. Az év második felében a hadi események publikálása háttérbe szorult, helyette pedig a civil lakosságnak szóló lelkesítő propagandacikkek kerültek előtérbe.

Megállapítható az a tény, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia megfelelően alkalmazta a propagandát a háború első két évében. Minden esetben a megfelelő módon igazította azt elképzeléseihez. Annak megállapítása, hogy az első világháború második felében (1916-1918) milyen jellemzői voltak a vidékünkön kifejtett propagandájának, a közeljövőben további levéltári kutatást igényel.

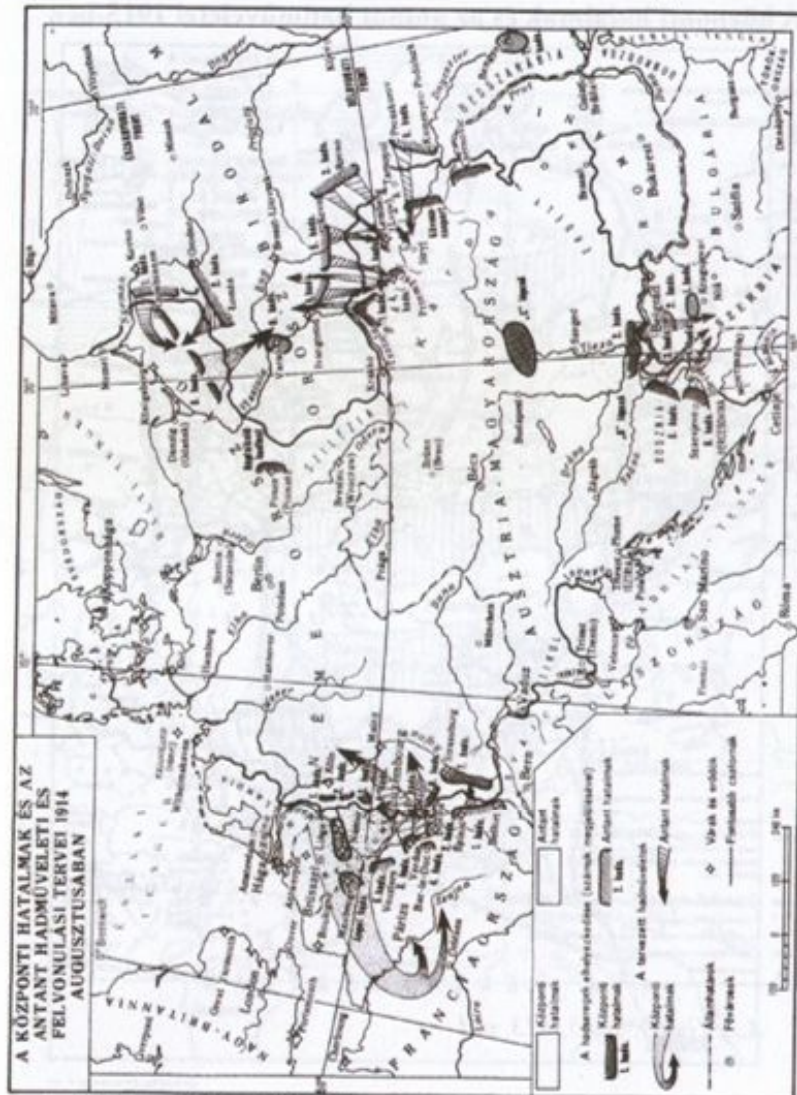
FÜGGELÉK

Az 1914-es év a sorozatos vereségeket követő a központi hatalmak felvonulási tervét mutatja. A térkép a központi hatalmak felvonulási tervét mutatja az 1914-es augusztusban. A térkép a központi hatalmak felvonulási tervét mutatja az 1914-es augusztusban. A térkép a központi hatalmak felvonulási tervét mutatja az 1914-es augusztusban.

Az 1914-es év a sorozatos vereségeket követő a központi hatalmak felvonulási tervét mutatja. A térkép a központi hatalmak felvonulási tervét mutatja az 1914-es augusztusban. A térkép a központi hatalmak felvonulási tervét mutatja az 1914-es augusztusban.

1. függelék

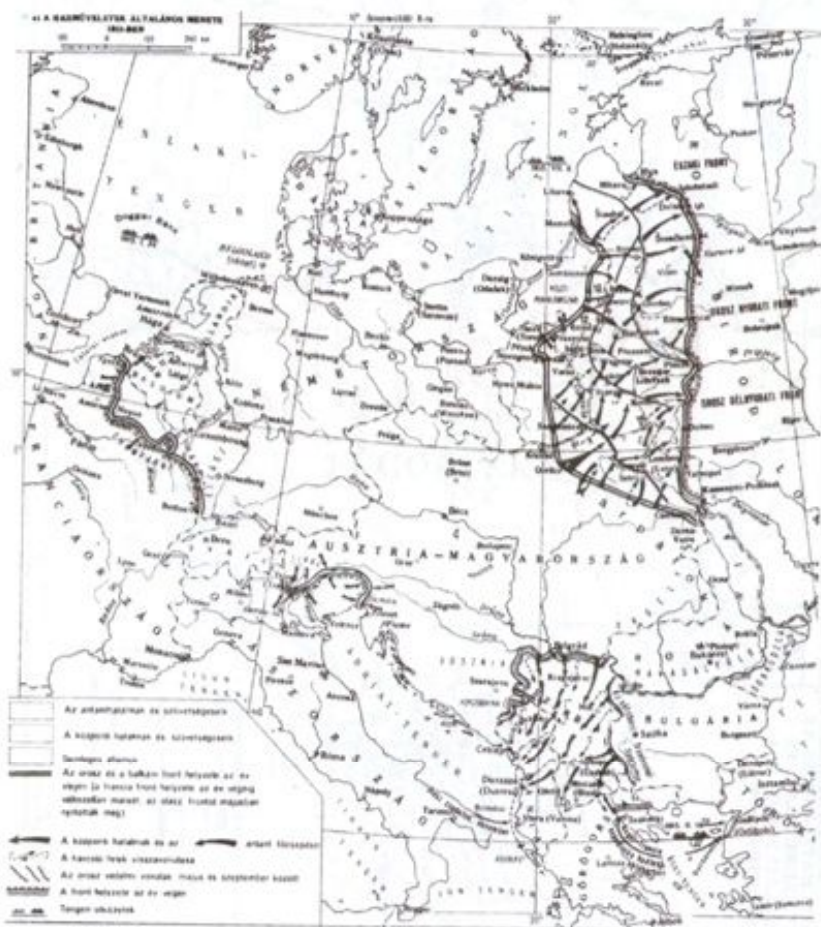
A központi hatalmak és az antant hadműveletei 1914 augusztusában

A.A. Guber, 1965, 499. old.

2. függelék

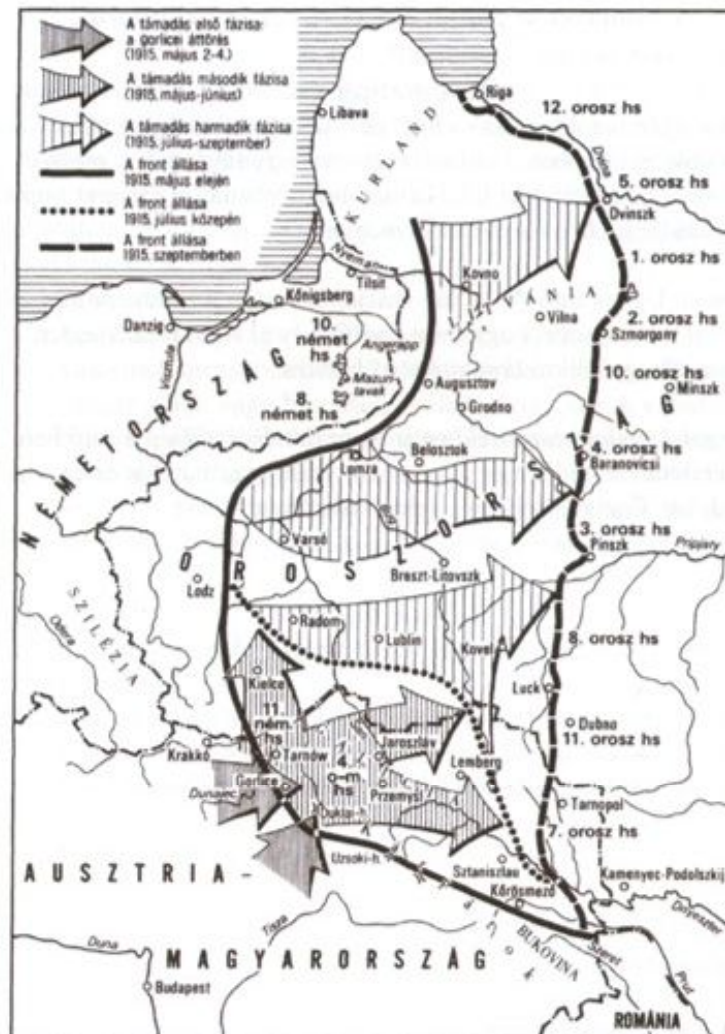
A központi hatalmak és az antant hadműveletei 1915-ben

A.A. Guber, 1965, 513. old.

3. függelék

A központi hatalmak 1915. május 2-i gorlicei áttörése

16. A GORLICEI ÁTTÖRÉS

Galántai József, 1988, 257. old.

4. függelék

A Monarchia gúnyirata az ellenség katonáiról

Katonatípusok.

A kozák. Igen bátor katona - - öt éven aluli betegekkel és beteg asszonyokkal szemben. Legfőbb fegyvere a gyufaskatulya, mellyel elhagyott területeket éget fel. Ha már messziről hallja a német trombitaszót, eladja lovát s fegyverét és megszökik.

A francia. Ügyes futó. Meztláb szalad. Szeretne Berlinbe jutni. Egyetlen reménysege, hogy mint hadifogoly el is jut oda. Minden vereség után győzelmi táviratokat küld haza.

Az angol. Londoni csapszékben toborozzák. Egy silling a napi bére. Előszeretettel támadja meg a meg nem szállt gyarmatokat és az üres naszádotkat. Csata küszöbén – felmondja a szerződést.

Bereg. 1914. szeptember 6. 36. sz. 1. old.

5. függelék

Az álhírek büntetésére vonatkozó törvény publikálása

Büntetik az álhírek terjesztőjét!

Sándor János belügyminiszter 9271/1914. elnöki szám alatt kiadott rendeletével az álhírek koholását és terjesztését kihágásnak minősíti. Aki ezután vész híreket kohol vagy terjeszt, azt a rendőrbüntetőbíróóság 15 napig terjedhető elzárással és 200 K-ig terjedhető pénzbüntetéssel fogja büntetni. Ez a mai viszonyok között igazán szükséges és üdvös rendelet kimondja, hogy:

„aki a hadvezetéssel kapcsolatban

1. vész hírt kohol vagy valótlan vész hírt terjeszt,
2. valakinek megsebesülését, halálát vagy az ellenség fogságába jutását állítja vagy híreszteli anélkül, hogy annak valóságáról hiteles közlésekből vagy kétséget kizáró más módon meggyőződött volna,
3. vagy egyéb oly hírt kohol, vagy egyéb álhírt terjeszt, amely alkalmas arra, hogy a lakosság körében félelmet és ijedelmet keltsen,

kihágás miatt

15 napig terjedő fogházzal és 200 k-ig terjedhető pénzbüntetéssel kell büntetni.

Kihágás miatt az eljárás a közigazgatási hatóság, mint rendőri büntető bíróság és a fővárosi államrendőrség működési területén a budapesti m. kir. államrendőrség hatáskörébe tartozik.”

Budapest, 1914. október 1-én.

Sándor János s. k.
belügyminiszter

Ung. 1914. október 11. 45. sz. 1. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

1. A. A. GUBER 1965: *Világtörténet*. 7. kötet. Kossuth könyvkiadó.
2. GALÁNTAI JÓZSEF, 1988: *Az első világháború*. Gondolat Kiadó. Budapest.
3. HERBER, MARTOS, MOSS, TISZA, 1997: *Történelem 1914-1990*. 6. kötet. Reáltanoda Alapítvány. Budapest.
4. JULIER FERENC, 1933: 1914-1918: *A világháború magyar szemmel*. Magyar Szemle Társulat. Budapest.
5. KASLIK PÉTER, 2001: *A közvélemény kialakítása*.
6. KERESZTÉNY BALÁZS, 2001: *Kárpátaljai művelődési kislexikon*. Mandátum kiadó. Bp-Beregszász.
7. KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN (FŐSZERK.), 1996-2000: *Magyarország a XX. században*. I. kötet. Babits Kiadó. Szekszárd.
8. NÉMETH ISTVÁN, 2005: *20. századi egyetemes történet. I kötet Európa*. Osiris Kiadó. Budapest.
9. PALOTÁS EMIL, 2003: *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Osiris Kiadó. Budapest.
10. PRITZ PÁL (SZERK.), 2006: *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században*. A VI. hungarológiai kongresszus szimpóziumának anyaga. Magyar Történelmi Társulat. Budapest.
11. SALAMON KONRAD, 2006: *Világtörténet*. Akadémia Kiadó. Budapest.

FOLYÓIRATOK:

(évfolyamok)

1. Bereg – 1914.
2. Máramaros – 1914.
3. Munkács – 1914, 1915.
4. Munkácsi Hírlap – 1914.
5. Ugocsa – 1914, 1915.
6. Ung – 1914, 1915, 1915-1916.
7. Ungvári Közlöny – 1914, 1915.

TARTALOMJEGYZÉK:

Előszó	2
1. A folyóiratok jellemzői, szerkesztők	3
2. Az 1914-1915-ös évek hadi eseményei	6
3. Az Osztrák-Magyar Monarchia 1914-ben közölt propaganda- tudósításai a korabeli kárpátaljai magyar sajtóban	13
4. Az Osztrák-Magyar Monarchia 1915-ben közölt propaganda- tudósításai a korabeli kárpátaljai magyar sajtóban	23
5. „Széljegyzetek a háborúról” a háborúban	30
Összefoglalás	34
Függelék	36
1. függelék	37
2. függelék	38
3. függelék	39
4. függelék	40
5. függelék	41
Felhasznált irodalom	42